

MEDICINSK ETIK

i fickformat

Texten kan laddas ner gratis.

Det är inte tillåtet att sälja den vidare i någon form.

Copyrighten ligger hos författaren.

För värdefulla synpunkter på texten vill jag tacka professorerna Lars Bergström, Göran Bexell, Erwin Bischofberger, Mats G. Hansson, Göran Herméren och Hans Wigzell.

P C JERSILD

Register

Inledning

Lektion ett: ETIK OCH MORAL	5
Lektion två: ONT OCH GOTT	7
Lektion tre: OM OLIKA SLAGS ETIK	9
Lektion fyra: HISTORIA	11
Lektion fem: FAKTA	12
Lektion sex: MÄNNISKOSYN	14
Lektion sju: MÄNNISKOVÄRDE	16
Lektion åtta: VAD ÄR EN MÄNNISKA?	18
Lektion nio: SPRÅKET	21
Lektion tio: EMPATI	23
Lektion elva: DE FYRA PRINCIPERNA	25
Lektion tolv: RÄTTVISA	27
Lektion tretton: VINNARE OCH FÖRLORARE	29
Lektion fjorton: MÄSTARENS MINNESLISTA	31
Lektion femton: LIVETS BÖRJAN	33
Lektion sexton: PREDIKTION	36
Lektion sjutton: MÄNSKLIGA RESERVDELAR	38
Lektion arton: UTVÄRDERING	40
Lektion nitton: LIVETS SLUT	42
MÄSTARENS LÖSA ANTECKNINGAR	45
i bokstavsordning	

LIKT TJUREN FERDINAND TYCKTE MÄSTAREN OM att tillbringa sina eftermiddagar under en ek. Där dånade han i sin fällstol med hatten nerdragen över pannan och glasögona vilande på magen. Stundtals slumrade han till, stundtals försökte han koncentrera sig på något problem. Men det gick dåligt. Det var mest det gamla vanliga tankeskräpet som lade sig över hjärnan: gamla oförrätter, imaginära samtal med vänner som inte längre fanns i livet, repliker som han kommit på långt efter det att kontrahenten gått där ifrån, och så förstås döden. Döden som kronologiskt sett kom allt närmare men som samtidigt kändes allt likgiltigare, åtminstone vissa dagar. Enda skälet till att han stod ut med detta slitna tankegods var att han då slapp att tänka på sin älskade hund Plato, som strax innan blivit överkörd.

För att dryga ut sin pension brukade Mästaren ta emot en och annan privatelev. Men han var trött på att undervisa, inte minst för att han med åren blivit allt mindre säker på vad han egentligen tyckte. Han kände sig uttjatad och på väg att bli cynisk. Redan som ung hade han tvivlat på att livet egentligen hade någon mening, men av ren nyfikenhet hade han ändå velat utforska livet. Nu hade han forskat färdigt. Hade det varit värt all möda? Han tvivlade på det. Rent förnuftsmässigt var det knappast någon vinst att leva, eftersom det alltid slutade med en förlust, döden. Ändå hade han då och då överväldigas av stark livskänsla, en obändig glädje över det enkla faktum att han fanns till. Men efter Platos död vägrade livskänslan att infinna sig. Återstod bara att vänta på slutet.

Det var i det läget Eleven infann sig. Eleven, som nu sökte upp Mästaren för att fråga om kostnaden för privatlektioner, var en ung man som drömde om den medicinska banan. I väntan på att han skulle lyckas bli antagen till någon medicinsk högskola, ville han förbereda sig. Han önskade börja från själva grunden, med läkekonstens egentliga förutsättningar, med den medicinska etiken.

När Eleven sökte upp Mästaren sov denne i sin solstol under eken. På andra sidan det stora trädet hade Mästaren sin bostad, en liten husvagn utan luft i däck. Lutad mot vagnen stod en trasig påse med tomglas och en pappkartong i vilken skyntade ett hoprullat hundkop-pel, ett smutsigt fårskinn och en repig matskål av gul plast.

I väntan på att Mästaren skulle vakna slog sig Eleven ner i gräset intill Mästaren. Efter en stund tycktes den sovande vara på väg att vakna. Mästaren sträckte ut sin hand åt Elevens håll och mumlade något obegripligt. För att höra bättre ställde sig Eleven på knä intill vilstolen. Mästarens hand kom då att hamna i huvudet på Eleven.

- Plato....? muttrade Mästaren och trevade i håret på Eleven.

Sedan for Mästaren upp med ett ryck, fick undan hatten från ansiktet och lyckades häkta glasögonen på plats:

- Vem är du!? väste han.

Eleven reste sig upp, bockade och berättade att han var en ung man som tänkte bli läkare. Och att han kommit för att han hört att ingen tänkt så mycket kring den medicinska etikens irrgångar som Mästaren.

- Försök inte smickra mig, sade Mästaren. Men nog innehåller ditt påstående ett korn av sanning.

Mästaren granskade Eleven och tänkte: så barnslig han ser ut, orkar jag med en till, ids jag svara på alla naiva frågor, kommer jag att gäspa öppet åt hans juvenila resonemang? Svaret var förstås nej – men, kanske, i alla fall... Döden lät ju vänta på sig och han började få tråkigt. Efter att ha tänkt en gång till, sade Mästaren:

- Hur många lektioner hade du tänkt dig?

Eleven svarade att det fick väl Mästaren avgöra, eftersom det var han som behärskade ämnet. Och Mästaren svarade:

- Den medicinska etiken är ett mycket omfattande ämne. Att sätta sig in i ämnet på allvar tar flera decennier. Jag antar att det finns annat du vill hinna med i livet? Hur mycket pengar sade du att du disponerade?

Eleven vände ryggen till, drog upp sin portmonnä och räknade sina tillgångar. Hela kassan kunde han inte lägga ut på privatlektioner; han måste också ha råd att äta och bo. Sedan han summerat sedlar och mynt nämnde han en ganska blygsam summa.

- Inte mer?! utropade Mästaren förnärmad. Vad har du här att göra med så litet pengar?

- Nej jag tänkte att det kanske räcker åtminstone till en introduktion?

Mästaren avvisade detta anbud med harm, och vände sig till hälften om som tecken på att Eleven kunde gå. Samtidigt försökte Mästaren lyssna sig till om Eleven verkligen tänkte gå. Det var inte meningen. Meningen var bara att få upp priset, ty Mästaren var långt ifrån stadd vid kassa. När han inte hörde några steg, kastade han ett getöga över axeln och sade:

- Introduktion, sade du?

- Ja, eller snabbkurs?

Eleven tittade så ärligt och förväntansfullt på honom, att Mästaren drog slutsatsen att Eleven faktisk inte hade mer pengar än han påstod. Lika bra att slå till:

- Det får bli en mycket kort kurs! Men i så fall måste du lova att du hela tiden håller dig på alerten och antecknar precis vart enda ord. För jag kommer inte att upprepa någonting. Det jag säger, säger jag en gång, inte mer. Fattar du inte då får du skylla dig själv.

Eleven lovade att göra sitt bästa, att alltid komma i tid, att vara utsövd, att läsa alla läxor och visa Mästaren den största vördnad och uppmärksamhet, varefter han erlade hälften av den överenskomna summan i förskott.

Lektion ett: ETIK OCH MORAL

DERAS FÖRSTA RIKTIGA LEKTION BLEV KONFUNDERANDE, eftersom Mästaren vägrade hålla någon föreläsning och i stället krävde att eleven skulle ställa frågor. Frågor som Mästaren lovade överväga och eventuellt, om han fann frågorna meningsfulla, besvara. Mästaren föreslog att Eleven skulle gå hem och fundera ut några frågor.

Sedan Eleven grubblat halva natten återkom han rödögad nästa eftermiddag och läste sin första fråga från pappret som han fyllt med ofullständiga eller överstrukna frågor. Första frågan löd:

- Vad är det för skillnad på etik och moral?

Mästaren rynkade ögonbrynen så att hatten gled ner över pannan och svarade:

- Varför går du inte ut och frågar folk?

- Vad då för "folk"? Vem som helst? Vilka skall jag fråga?

- Fråga vem du vill, och kom sedan tillbaka.

Eleven tänkte invända att det var just Mästarens åsikt han ville höra; det var ju det han betalade för. Men som han var en lydiga elev, fogade han sig och gav sig ner i staden för att intervjua.

Påföljande eftermiddag – då Mästaren haft en dålig natt efter att ha ätit och druckit för mycket kvällen innan – fann Eleven honom ligande och snarka i sin tygstol. Eleven petade försiktigt på Mästarens armbåge. Först stirrade Mästaren rakt upp i ekens lövverk som om han inte vetat var han befann sig, sedan vände han sig knakande på sidan, sträckte ut sin hand, grep efter Elevens örsnibb och mumlade:

- Plato....?

När Eleven duckade för smekningen, vaknade Mästaren till och insåg att det var Eleven som satt där. Tämligen skarpt frågade Mästaren:

- Nå??

- En person påstod att det inte är någon skillnad alls, att moral och etik är samma ord. Etik är grekiska och moral latin. En annan tyckte däremot att moral, det är sådant som man känner på sig. En tredje blev irriterad, han ville inte svara alls och bad mig dra åt helvete.

- Sådant är människan, sade Mästaren. När hon inte vet vad hon talar om, låter hon ilskan gå ut över den som frågar.

Efter att ha konstaterat detta, vände sig Mästaren åter på rygg, drog ner hatten och beredde sig att fortsätta sin eftermiddagslur. Eleven dristade sig då att åter röra vid hans armbåge.

- Låt mig sova, muttrade Mästaren.

- Men jag vill gärna ha ett svar. Det har nu gått flera timmar och jag har ännu inte fått veta skillnaden på etik och moral...

Med en djup utandning – hans andedräkt var förfärlig! – hävde sig Mästaren upp i halvsittande och sade:

- Moral är det du gör, etik är det du tänker innan du handlar. Etik är moralens filosofi då du i lugn och ro funderar ut vad som är rätt eller fel, ont eller gott, och hur du vill handla, om du skulle behöva handla. Etik är så att säga teoretiskt, och fint i kanten, liksom litet upphöjt. Moral är handling. Det är när du handlar som du döms. Det är då dina vackra principer prövas. Och inte alltid visar sig hålla. När man tvingas handla är det lätt att få skit under naglarna. Det är då dina fina principer kolliderar med en kaotisk verklighet.

- Är det så enkelt? replikerade Eleven. Att etik är tänkandet, och

moral handlandet?

- Enkelt och enkelt, suckade Mästaren. Varje fråga har förstås ett kort respektive ett långt svar. Och du betalar bara för de korta svaren, eftersom du inte har råd med de långa.

- En fråga till bara, envisades eleven: Håller alla med? Är alla filosofer överens om att etik är tänkandet och moralen handlandet?

- Nej, löd svaret. Men jag anser ändå att det är det bästa svaret. Av den enkla anledningen att det råkar vara praktiskt.

Lektion två: ONT OCH GOTT

NÄSTA DAG, DÅ SOLEN SKEN OCH FÅGLARNA SJÖNG, mötte Mästaren

Eleven redan ute på ängen. Mästaren lade sin hand på Elevens axel och ledde honom in under den skuggande eken:

- Vi sätter oss här, sade Mästaren, så vi slipper få solsting. För nu tänkte jag att vi skulle tala om etikens själva kärna, om ont och gott. Varför, unge man, är ont ont och gott gott?

Eleven rev sig i huvudet, frågan föreföll absurd. Ont var väl ont, och gott var väl gott?

- Blev du svarslös? Inte så konstigt, det blir de flesta. Men frågan är inget filosofiskt hårklyveri. Men vi kan reducera frågan. Vi struntar i det goda. Inte för det är oviktigt, men vad som är ett gott liv kan det råda delade meningar om. För mig är det att sitta här under trädet med ett flaska vin, för dig är det att få släcka din kunskapsörst. Ondskan är mer entydig. Varför anser vi att det vi kallar för ont är ont?

- Ont är väl att begå onda handlingar? Och fundera ut jävelskap?

- Låt mig ställa frågan så här: vad är det värsta du kan tänka dig?

Eleven funderade, så sade han:

- Ja det är väl om någon dödar mig eller torterar mig?

- Inte så tokigt! Men det räcker inte. Vissa medicinska behandlingar, som cellgifter, skulle om de användes i annat sammanhang väl förtjäna omdömet tortyr.

- Tortyr utan vinst för mig då?

- Precis. Vi kan också kalla det åsamkat lidande mot din vilja och utan vinst för dig eller för någon du vill hjälpa. Vad är då ondska?

Naturen kan förstås vara ond, en vulkan kan spy ut lava på dig så att du brinner upp. Men det sker utan människans inblandning. Och etik och moral handlar inte om naturkrafter utan om vad människan tänker och gör. Så hur skulle du vilja karaktärisera det onda?

- Att avsiktligt åsamka andra lidande i onödan?

- Inte så dumt! Att avsiktligt åsamka andra lidande i onödan, den definitionen går väl an. Det finns förvisso andra definitioner, som att vända sig från Guds ansikte och liknande. Men det är inte min bransch, det är en annan kurs. Vad skall vi då säga om döden?

- Den är också ond.

- Ja, så gott som alltid. Om vi lägger ihop att plåga och att döda har vi en rätt bra beskrivning av de två genuint onda kardinalhandlingarna. Vilken är värst?

- Om jag måste välja skulle jag sätta döden som nummer ett och lidandet som nummer två...

- Det skulle nog de flesta skriva under på. Att döda någon är värre än att plåga någon. Kan det någonsin vara tvärtom?

Om det fanns något sådant tillfälle kunde Eleven inte komma på. Mästaren frågade då:

- Om du träffar på en överkörd ekorre här strax intill vid vägrenen. Låt säja att hjulet krossat underkroppen, men att den stackaren fortfarande visar livstecken. Vad gör du då? Jo du letar upp en lagom stor sten och slår den i huvudet på djuret. Eller hur?

- Jag trodde vi talade om människor?

- Från och med nu talar vi om människor. Vad jag vill få dig att begripa är att det undantagsvis kan vara så att döden inte är det värsta tänkbara onda. Men vi skall tala om det mer längre fram. Skall vi

innan vi slutar repetera dagens lektion?

Eleven tittade i sina hastigt nerklottrade anteckningar, och sammanfattade:

- Ont är att döda eller åsamka andra lidande i onödan. Men, ett ögonblick..! Mäster sade nyss också något om det goda? Varför är gott gott?

- Det min vän gör vi klokast i att låta var och en bedöma själv. Det finns så många åsikter om vad som är gott här i världen. Låt var och en bli salig på sin fason, så länge det inte går ut över någon annan. Jag ser inte heller det goda som etikens huvuduppgift. Etikens kärna är, kort och gott, att söka förhindra förtida död och bekämpa lidande. Konstigare än så är det inte.

Lektion tre: OM OLIKA SLAGS ETIK

NÄSTA EFTERMIDDAG VAR MÄSTAREN PÅ USELT HUMÖR. Det blåste och han tålde inte drag. Dessutom hittade han fel på allting, på fällstolen som töjt ut sig under rumpan, på eken som släppte ekollon i huvudet på honom, på glasögonen som blivit grisiga, och på magen som gav honom sura uppstötningar. Dessutom muttrade han något om att han förlagt sina filosofiska anteckningar, som han då och då brukade friska upp minnet med.

När eleven förhoppningsfullt närmade sig med en pall under ena armen och sin portfölj under den andra, sade Mästaren att han inte kände sig i form och att det nog var lika bra att Eleven gick hem igen.

- Men jag hade bara en kort fråga, invände Eleven. Förresten, ligger inte anteckningarna som Mäster letar efter under stolen?!

Det gjorde de. Men i samma ögonblick kom en kraftig vindpust och blåste iväg med pappren som fladdrade ut över ängen. Eleven började springa efter bladen och lyckades samla ihop de flesta.

- Låt resten vara! sade Mästaren. Jag behöver dem inte, jag ska sluta undervisa.

Eleven plockade åt sig ännu några papper innan han återvände med den osorterade bunten.

- Nå, vad var det vi var? grymtade Mästaren, tog emot anteckningar, stoppade dem under rumpan och satte sig så hårt att stolen kved.

- I går kväll gick jag runt och slog mig i slang med några människor, sade Eleven. Om man får tro några av dem finns det olika slag etik. Det finns inte en etik, utan flera. Våldigt olika, faktiskt.

- Jaså, de påstod det?

- Precis. En talade om regeletik, en annan om konsekvensetik, en tredje om dygdetik, en fjärde om ansvarsetik och en femte, ja... Ganska förvirrande faktiskt.

- Förvirrande? Gosse, det var väl inget! Om du bara visste hur förvirrande det kan bli.

- Och vad anser ni, herr Mästare?

- Sätt dig! sade Mästaren och började, sedan han kastat en förstulen blick i sitt egenhändigt hopskrivna filosofiska ficklexikon, en utläggning om olika sorters etik: Med regeletik, eller normetik, menas att det finns ett antal lagar som på förhand bestämmer vad som är ont eller gott, som Tio Guds Bud. En åtgärds katalog helt enkelt, en sorts handbok eller manual: du skall älska dina föräldrar, du får inte döda eller begå hor, och så vidare. Dessa regler anses gälla i alla väder. Är man riktigt sträng tillåter man inga som helst undantag.

- Och konsekvensetik?

- Med konsekvensetik, ibland kallad nyttomoral, menas att du ser till effekten, utfallet, konsekvensen av din handling. Blir mänskligheten, eller individen, lyckligare av det du gör, är det rätt. Skapar du olycka, har du gjort fel.

- Sedan finns det visst något som kallas dygdetik?

- Dygdetiken fäster sig vid hur du lever, vilken karaktär du har. Är du en hygglig människa som lever ett dygdigt och eftertänksamt liv, räknar man med att du också handlar riktigt, i den bästa avsikt, att ditt goda sinnelag talar om för dig hur du bör göra...

- Och vad anser Mäster själv? Vilken etik är bäst?

Till Elevens förvåning svarade Mästaren utan att tveka:

- Jag tror faktiskt inte att det spelar någon särskilt stor roll.

- Spelar det ingen roll om man tillämpar regeletik, eller konsekvensetik, eller dygdetik?!

Något mindre kategorisk i tonen fortsatte Mästaren då:

- Nåja, litet kanske. Regler kan väl vara bra, liksom ett dygdigt leverne, även om det inte passar mig personligen. Men om vi har att göra med någorlunda förnuftiga människor...

Inför uttrycket ”förnuftiga människor” studsade Eleven till en aning, eftersom Mästaren under den korta tid de känt varandra så ofta klagat över det utbredda oförnuftet, över mänsklighetens dumhet och påstått att hans hund Plato haft mer i skallen än de flesta människor.

- Hör du på?!

- Javisst!

- Jo, fortsatte Mästaren, i praktiken måste ju varje vettig människa fråga sig vilka konsekvenser hans eller hennes handlande får. Bara fundamentalister och fanatiker håller benhårt på sina regler i alla väder, trots konsekvenserna. Normer är nog bra, de har också sin plats, det vill jag inte förneka, särskilt när det gäller mänskliga rättigheter. Men normerna måste prövas mot verkligheten.

- Och dygden?

- Ger jag inte mycket för. Visst finns det helgon, men de är alldeles för få för att slå igenom i praktiken. Dessutom leder dygdetiken alltför ofta till självtillräcklighet.

- Så svaret är egentligen, om jag tolkar det riktigt, att konsekvensen betyder mest? Liksom? I praktiken? Alltså?

Men på det svarade inte Mästaren, för han hade ju deklarerat att han inte tänkte upprepa det han redan sagt.

Lektion fyra: HISTORIA

TROTS ATT REGNET HÄNGDE I LUFTEN var Mästaren denna eftermiddag på utmärkt humör. Han hade samma förmiddag fått veta att ett av hans tidigare arbeten citerats i en ansedd filosofisk tidskrift. Detta gjorde honom snarast uppspelt och pladdrig, han förlorade sig i minnen och talade om alla kända personer han mött. Det tog en stund, faktiskt en hel timme betald tid, innan han samlade sig så pass att ämnet för dagens lektion kunde avhandlas. Eleven hade nämligen ställt en fråga om etikens historia, eftersom han hört att man måste känna till Aristoteles, Kant, Bentham, Russell, Wittgenstein och säkert många, många fler för att förstå ämnets verkliga innebörd.

Men Mästaren förvånade, ja närmast chockerade Eleven, genom att svara:

- Vad skulle det vara bra för?

- Är det inte så att det ändå är de gamla mästarna som har lagt grunden för hur vi tänker idag?

- Förvisso är det så, svarade Mästaren. Men på den grunden har numera uppförts ett helt hus. Jag vill inte påstå att det är färdigbyggt. Men varför skall vi tala om källaren, när vi har byggt bottenvåningen så gott som färdig och redan börjat skissa på nästa nivå?

- Hur högt kommer huset att bli innan det är färdigt? frågade Eleven.

Men åt den frågan fnös Mästaren, och Eleven anade att frågan antingen var alltför elementär, eller alldeles för komplicerad.

- Men, fortsatte Eleven försiktigt för att anknyta till ämnet för dagen, jag har hört att de riktigt angelägna filosofiska frågorna, som den om ont och gott, är de samma idag som de var på de gamla grekernas tid. Filosofien sysslar ständigt med samma frågor, har jag hört, är det inte så? Egentligen?

- Det är sant. Men att frågorna kan vara de samma betyder inte att svaren behöver vara de samma. Tag den politiska filosofin. Varken Platon eller Sokrates var demokrater i modern mening. Om någon av dem levat idag skulle de ha tillhört ytterlighetspartier, ja kanske rent av varit pestmärkta och utfrusna från det offentliga samtalet. Sant är att Aristoteles, eller för medicinens del Hippokrates, ställde de riktiga frågorna. Hippokrates synes mig förresten vara en medicinens Moses. Likt Moses har han sina regler inristade på stentavlor. Men de har likväl inte visat sig eviga. Många äger fortfarande sin giltighet, men försök tillämpa Hippokrates på den nya biologin, och han lämnar dig i sticket.

Eleven kände sig nu riktigt konfunderad. Han visste inte om han skulle känna sig lättad att han slapp studera de gamla säkert svårlästa originalskrifterna, eller om han borde hysa oro för att Mästaren tog alltför lätt på saken. Mästaren kunde vara mycket kategorisk. Han hade också trots sin ålder ett frivolt och oansvarigt drag som oroade den allvarligt lagda Eleven. Kunde han verkligen lita på att Mästaren inte slarvade, eller helt enkelt ibland inte drev med honom, var ironisk, eller gjorde narr av de stora frågorna?

Som om han anat Elevens farhågor, sade Mästaren:

- De gamla tänkarna skall äras för att de gjorde förarbetet. Men det har hänt mycket sedan dess. Hade du betalt för fler lektioner kunde vi ha uppehållit oss länge vid de gamla grekerna. Men så mycket pengar har du ju inte. Låt oss gå vidare!

VINDEN GICK SOM EN STOR KAM genom det höga gräset runt eken och blåsten riste i kronan. Mästaren hade svept in sig i en extra filt och satt och hukade med hatten nerdragen över öronen och ena ögot riktat snett uppåt i väntan på fallande ekollon. Eleven hade slagit sig ner på sin pall med uppslagen krage och bläddrade i sina papper som smattrade i draget. Dagens ämne var fakta.

- Det är väl så att innan man fattar ett etiskt beslut så måste man ha koll på fakta...? började Eleven osäker som vanligt på om frågan skulle gillas eller avfärdas.

- Förvisso, svarade Mästaren och duckade under ett fallande ekollon. Sambandet mellan fakta och värderingar – att etik handlar om värderingar har du väl begripit vid det här laget? - är inte alldeles enkelt. Men låt oss börja med det enklaste: du måste ha bästa möjliga faktaunderlag inför ett etiskt övervägande. Det är självklart. Påstår du att abort är vanligare i Sverige än i Argentina måste du ha klara papper på det. Du får lov att läsa på, kanske måste du gå och fråga någon som är expert på ämnet. Nu råkar det emellertid vara så att experter ibland är oense. Då blir det svårt, då kan du tvingas döma mellan två experter utan att vara expert på området själv. Hur gör man det? När förnuftet inte räcker får man gå på intuition. Det kräver människokunskap. Du är ung och lättlurad ännu. Men snart nog, fortare än du tror, blir du gammal och förhoppningsvis bättre på att bedöma människor. Lär man sig inte bedöma folk, är risken stor att man blir satt på pottan.

Det sade sig Eleven inse. Han påminde därefter Mästaren om att denne hade förutskickat ännu ett svar på förhållandet mellan etik och fakta.

Något förnärmad, som om han anklagats för tankspriddhet, ja rent ut för att ha dåligt närminne, svarade Mästaren:

- Är det så att värderingar, vad som är rätt eller fel, ont eller gott, kan härledas ur fakta? Grundregeln är att det kan de inte. Värderingar är något för sig, de kan varken härledas ur fakta eller bevisas så som fakta kan bevisas eller motbevisas. Vill du göra det enkelt för dig, så svara alltid, om du skulle råka få frågan: Nej, värderingar kan inte härledas ur fakta.

- Men, inflikade eleven liksom inbjuden att ställa just den frågan, Mäster själv är av en annan åsikt?

- Det beror på vilken dag du frågar mig, och på hur mitt humör råkar vara. Är jag inriktad på handling, på att lösa ett visst problem, svarar jag som nyss, att fakta och värderingar måste hållas isär. Så har också många filosofer svarat. Att inte hålla isär fakta och värdering har till och med ett eget namn, det brukar kallas "det naturalistiska misstaget". Men om jag råkar vara i en mer reflekterande sinnesstämning kanske jag svarar: jo, kanske finns ändå en förbindelse som gör att fakta och värdering på något sätt hör ihop. Man kan ju fråga sig varför vi alls bryr oss så mycket om etik och moral. Varför bekymrar vi oss om det? Varför angår frågan om ont och gott människor till den grad att man har lagt ner oändlig tankemöda på saken? Varför har vi inte helt enkelt mördat varandra när vi varit oense?

- Mäster menar varifrån föreställningen om vad som är gott eller vad som är ont kommer ifrån?

- Nu hade du tur, nu slog du huvudet på spiken. För, när präster-

skapet hade monopol på etik och moral, var svaret givet: från Gud. Gud har planerat ett samvete i oss som en sorts kompass eller etisk geigermätare, som tickar till när något håller på att gå galet. Men nu när en annan skäggig gammal herre, Charles Darwin, har intagit Guds plats, lyder svaret att våra värderingar gagnar artens överlevnad. Föreställningen om ont och gott har vaskats fram i evolutionens eviga långkok. Utan en drift att göra gott, det vill säga att inte alltid sätta sig själv i främsta rummet och i nödfall offra sig för andra, skulle människan som art inte ha överlevt. Så låter den biologiska förklaringen. Om man tror på den, är värderingar i grunden en produkt av evolutionen, det vill säga att de stammar ur fakta eftersom evolutionen är ett faktum och inte en värdering.

Eleven, som antecknat flitigt, frågade hur han som ung människa borde ställa sig. Skulle han anamma Mästarens första svar, att fakta och värdering måste hållas isär, eller skulle han satsa på det andra, den om samvetet som vilket organ som helst som utvecklats till hjälp för människoslagets överlevnad.

- Vad tror du själv? frågade Mästaren och plockade ett ekollon som lagt sig på hattens brätte.

Eftersom Eleven vid det här laget tagit intryck av Mästarens för-tjusning i förenklingar, svarade han:

- Jag skulle nog satsa på det första svaret, att fakta och värderingar måste hållas isär...

- Du är klok som en hund, sade Mästaren och sträckte handen halvvägs som för att klappa Eleven på huvudet. Men glöm inte det viktigaste.

- Det viktigaste?

- Har du redan glömt det? Vem av oss har dåligt närminne, du eller jag? Har du glömt att alltid, så långt möjligt, kontrollera att fakta stämmer. Du måste noga kolla andras faktapåståenden, men framför allt måste du kontrollera dina egna.

DENNA EFTERMIDDAG, DÅ DET VAR KYLIGT MEN VINDSTILLA, var Mästaren i rörelse. Hela tiden som han talade vankade han runt, runt den tjocka ekstammen medan Eleven satt på sin pall och antecknade. Mästaren avlevererade sin miniföreläsning styckevis, några satser åt gången var gång han passerade Eleven, för när Mästaren befann sig på andra sidan trädet kunde Eleven ju inte uppfatta vad han sade.

- Du frågar vad som menas med människosyn? Och du vet redan svaret: det beror på vem du frågar...

Eleven hann lagom skriva ner detta innan Mästaren dök upp från andra sidan ekstammen igen och fortsatte:

- Men om vi låtsas att du frågar mig, så skulle jag nog svara att människosyn handlar om allt där människan på något vis är med...

Eleven skrev så fort att kulspetsen blev het och började kladda.

- Eller kanske skulle jag hellre svara så här: hittar du någonting som är fritt från människans närvaro eller inflytande eller reflekterande, så kan du dra ifrån det. Resten är människosyn. Och som du förstår ryms så gott som allting under rubriken människosyn. I den mån universum skulle existera utan människan, så befinner sig detta tysta universum i så fall utanför begreppet människosyn. Fast i så fall skulle ingen ens kunna kalla universum för universum eftersom språket är en mänsklig uppfinning...

Vid det laget gav Eleven upp, satte huven på pennan och beredde sig att bara lyssna.

- Alltså, fortsatte Mästaren, blir begreppet människosyn fullständig ohanterligt med en så vid och generös definition. Vi måste korta ner det... Du antecknar väl?

Eleven skyndade sig att ta upp pennan igen, och Mästaren fortsatte, nu med stolsryggen som kateder:

- Låt oss strunta i människans ursprung och härkomst, låt oss strunta i hennes egenskaper, onda som goda. Låt oss i stället fråga oss vilken människosyn som är acceptabel, och som vi kanske rent av skulle kunna enas kring. Och då påstår jag att vi kan pruta ner diskussionen till fyra ord. De är: Vilja, Ansvar, Optimism och Pessimism. Vi börjar med Viljan. Har människan en fri vilja? Det beror på vem du frågar. Frågar du en naturvetare får du svaret att mentala processer, liksom allt annat i världen så som vi känner den, är underkastade naturlagarna: intet uppstår ur intet, allt har en orsak, ingen verkan utan orsak. Därför kan inget uppstå spontant i människans hjärna, det måste alltid finnas något som utlöser en tanke. Varje tanke är en reflex av något annat. Frågar du en genetiker får du kanske svaret att det är generna som styr. Somliga, som har dåliga anlag, blir psykopater och begår onda handlingar för att de inte kan annat. Deras gener tvingar dem. Därför skall man inte straffa psykopater utan trösta dem. Frågar du en humanist eller teolog får du svaret: visst har människan en fri vilja! Det är just den egenskapen som gör oss till människor! Summa summarum: Därför är vi inte så jävla dumma att vi frågar, vi ställer helt enkelt inte frågan om människan besitter en fri vilja. Den fria viljans innersta väsen förbigår vi med tystnad. Annars pajar alltihop...

Inför ordet "pajar" tvekade Eleven i sitt antecknande. Det var ibland som om Mästaren, liksom för att ställa sig in hos den yngre generationen, strödde svordomar kring sig eller använde just ord som

paja. Vilket snarast gav ett löjligt intryck för de slangord han då använde var inte alltid de samma som Eleven använde.

- Alltså, pro primo, fortsatte Mästaren: människan har en fri vilja. Ställd inför ett val mellan ont och gott, kan hon välja. Pro secundo: Eftersom hon besitter en fri vilja har hon också ansvar för sina handlingar. Pro tertio: Människan är värd tilltro, du måste vara optimist på människans vägnar, du måste helt enkelt vilja tro att världen går mot det bättre...

- Och för det fjärde?

- För det fjärde: du får inte framhärda i din pessimism. Kritisk må du vara, men påstår du till exempel att det vore lika bra om mänskligheten upphörde att existera, att vi begick kollektivt självmord för att vi gjort tillräckligt med ont vid det här laget, eller att vi själva utsatts för lidande mer än nog, så vill folk inte kännas vid dig. Då bryter du mot de oskrivna reglerna. Fast kanske kan vi plocka bort det sista... Och förkorta ekvationen.

- Till vad då? frågade elven med pennan i högsta hugg.

- Till tre regler i stället för fyra: för att etiska diskussioner alls skall bli meningsfulla, måste du förutsätta tre axiom. För det första: människan har en fri vilja. För det andra: människan har ansvar för sina handlingar. För det tredje: din människosyn måste präglas av en viss optimism. Ingen vill nämligen ha att göra med en människa som framhärdar i sin svartsyn.

- Spelar det ingen roll om man tror på Darwin, eller är kristen och kanske tror att Gud skapade människan fix och färdig?

- Inte i praktiken. Håll dig bara till de tre orden Vilja, Ansvar och Optimism så kommer du att accepteras av dina medmänniskor, och kanske till och med, åtminstone ibland, komma överens med dem. Att komma överens kallas förresten för konsensus, det ordet kan du gärna skriva ner.

Lektion sju: MÄNNISKOVÄRDE

ELEVEN, SOM INFÖR VARJE LEKTION HADE I LÄXA att formulera en fråga, behövde inte grubbla särskilt länge denna gång. Dagens fråga hade han fått mer eller mindre till skänks. Därför anlände han denna eftermiddag till Mästaren med följande fråga på en lapp: Vad är människovärde?

Men när han närmade sig Mästaren, satt denne och stirrade på sina tår. Först verkade han inte ens märka att Eleven kommit. Men när Eleven högt och tydligt sagt "God dag!", svarade Mästaren:

- Jag hade en hund som lystrade till namnet Plato...

Detta var ju ingen nyhet, men kanske hade Mästaren glömt att han redan talat om sin döda hund. Så Eleven frågade artigt och deltagande:

- Vad hände med Pluto?

- Plato! Han blev överkörd. Gammal var han, men inte äldre än att när en ekorre hoppade ner ur eken rätt framför nosen på honom, så blev han provocerad. När ekornen sedan skuttade iväg bort över ängen, satte Plato efter den fräcka lilla gynnaren... Där borta går vägen. Hastigheten är begränsad till femtio kilometer i timmen. Men alla kör minst sjuttio.

- Jag beklagar, sade Eleven. Jag beklagar verkligen... Men har Mäster aldrig tänkt på att skaffa sig en ny hund?

- En ny hund? Det finns ingen som Plato! Aldrig. Plato var inte bara en hund, han var en personlighet.

Eleven beklagade att han varit så dum att han föreslagit Mästaren en ny hund.

- Du är inte här för att beklaga, svarade Mästaren ampert. Vad var det vi skulle tala om idag?

Eleven tog nu fram sin lapp och läste:

- Vad är människovärde? Svar: Det beror på vem man frågar.

- Men nu frågar du mig, svarade Mästaren som om han inte brydde sig ett skvatt om vad andra mästare kunde tänkas svara på frågan. Och vad svarar jag? Jag svarar med en fråga. Jag frågar dig om du vill ha ett kort svar, eller ett långt?

Eftersom Eleven vid det här laget lärt sig att Mästaren inte ansåg sig få betalt för långa svar, fick han för sig att Mästaren möjligen var i färd med att gillra en fälla. Han ville kanske lura Eleven att säga kort svar, när det denna gång, på grund av ämnets natur, kanske krävdes ett långt svar. Så han chansade och sade:

-Ett långt svar, tack.

- Unge man, låt oss vara realistiska, det har du inte råd med.

- Men jag har ju redan betalat hälften av beloppet i förskott! Om jag inte räknar fel har jag fortfarande flera timmar till godo.

- Jo, jo, med det är annat som måste hinnas med också. Du kan inte veta vad jag har i beredskap åt dig. Vill du ha ett fullständigt svar på vad människovärde är, riskerar du bränna av alla återstående lektioner. I så fall går du härifrån utan att ha mer än hunnit nosa på ämnet. Det vore väl synd? Vad skulle det bli för sorts läkare av dig då?

Inför denna tirad kunde Eleven inte göra annat än att ändra sig och be om ett kort svar. Som dock inte skulle visa sig vara särskilt kort.

- Människovärde, började Mästaren, är ett lurigt begrepp, det har många dimensioner. Om du är kristen anser du att människan är skapad till Guds avbild och att alla människor är lika inför Gud. Gud har

också bestämt en Skapelsens ordning, som människan inte skall lägga sig i; människan får inte, som det brukar heta, leka Gud. Rollen som Gud är förbehållen Gud själv. För det andra: Om du är militant vegan anser du att allt levande har samma värde, själv besitter du inget högre värde än andra varelser. Grisen, eller hönan, har lika stor rätt att leva som du. Allt levande har ett värde, det gäller också människan, men människan har inget särskilt värde. Det betyder inte att du kan bära dig åt hur som helst med människan, inte alls. Men det du inte får göra mot en människa får du inte heller göra mot ett djur. Naturen har en inneboende ordning som människan inte bör rubba. Rubbar människan Naturens ordning kan Naturen hämnas. Det tredje människovärdesbegreppet – är du med?! – är knutet till mänskliga rättigheter. Att inneha människovärde är samma sak som att ha tillgång till de mänskliga rättigheterna. Vilka rättigheterna är kan du läsa i till exempel FN:s lista. Den viktigaste mänskliga rättigheten är rätten att få bestämma över sitt eget liv. Nota bene, så länge detta ditt självbestämmande inte går ut över andra människors rätt att bestämma över sina liv. Är du med?

- Ett ögonblick... svarade Eleven och antecknade allt vad tygen höll. Var det allt?

- Om du hade haft mer pengar kunde jag definiera människovärde på en fyra, fem, sex vis till. Nu får det räcka med tre: det religiösa, det naturinspirerade och det rättighetsbaserade. Eller kombinationer mellan de tre. De allra flesta religiösa erkänner också mänskliga rättigheter. Men det finns religiösa fundamentalister som inte gör det.

- Men, frågade eleven, vem är i så fall människa? Man kan väl inte tala om människovärde utan att veta vad som är en människa?

- Bra fråga! Gå hem och grubbla på det du, så tar vi det som ämne för nästa lektion.

Lektion åtta:
VAD ÄR EN MÄNNISKA?

DENNA EFTERMIDDAG KÄNDE ELEVEN Knappt igen MÄSTAREN. Mästaren hade lagt av sin lätta sommarhatt med smala brätten och i stället ifört sig en svart krimmermössa som han dragit ner så att bara örsnibbarna syntes. När Eleven försiktigt undrade om Mästaren hade ont i öronen, svarade denne att det var en gammal sinusit som spökade. Därtill led han av ytterligare åtta sjukdomar, vilka var, om man började uppifrån: grå starr, lomhördhet, tandlossning, svagt hjärta, sura uppstötningar, trög vattenkastning, förslitningar i knäna samt hammartå. När eleven beklagade detta, svarade Mästaren att han inte ville tala om det. Det gjorde honom bara nedstämd. I stället frågade han, tämligen strängt:

- Nå, vad har du kommit fram till: Vad är en människa?

Eleven, som gjort sin läxa, slog upp sin anteckningsbok och läste:

- En människa är var och en som ser ut som en människa.

- Jaha? Nå, jag kan hålla med om att till vardags kan din definition duga. Till vardags kan man påstå: vill du veta vad en människa är – se dig i spegeln! Men den definitionen räcker inte hela vägen. Saknar jag armar och ben och har fått mitt ansikte vanställt så skulle jag alltså inte vara någon människa. Eller om jag är en välgjord docka, en zombie, en talande robot, så är jag en människa? Bättre kan du!

Eleven läste försök nummer två från sina anteckningar:

- En människa är varje varelse som föds av en människa.

- Inte så tokigt, svarade Mästaren. Men vad menas i så fall med "varelse"?

Eleven insåg genast att han inte kunde ersätta ordet varelse med ordet människa för i så fall skulle han hamna i ett cirkelbevis. Efter att ha tänkt efter svarade han i stället:

- Alla som föds av en människa är en människa?

- Och det menar du på fullt allvar?

Eleven som anade att han var ute på hal is försökte nu rädda sig genom att säga:

- Ja, preliminärt?

- Preliminärt? Preliminärt och preliminärt! Vill du ha preliminära definitioner behöver du inte komma hit, då kan du fråga första bästa du möter på vägen hem. Preliminärt kan människan vara vad fan som helst. Nu vill jag veta precis vad en människa är!

Eleven som inte kunde komma på vad det var för fel med svaret att den som föds av en människa är en människa satt tyst och såg i marken. Sedan tittade han upp på Mästaren liksom vädjande.

- Stirra inte på mig så där! Du påminner om mig om min döda hund. Svaret är förstås att man måste göra undantag i din definition. Vad föds ur kvinnans kropp förutom barn? Moderkakan till exempel. Vem lägger den till sitt bröst? Förr sålde barmorskorna den till läkemedelsindustrin för att dryga ut kaffekassan. Man kunde utvinna hormoner ur den. Numera vet jag inte vad de gör, bränner den kanske?

Eleven nickade och antecknade. Sedan läste han upp svar nummer tre:

- Alla som har människor som föräldrar är människor.

- Alla?

- Jo... Ja...??

- Har du hört talas om Charles Darwin?

- Jo, jo!

- Vad lär Darwin?

Eleven behövde inte tänka efter, evolutionen kunde han lika bra som forna tiders ungdomar kunde Katekesen:

- Att liv kommer ur liv, att den senare arten utvecklas ur den föregående. Att mutationerna driver på. Att det sker ett naturligt urval så att de bäst anpassade...

- Nog! Du behöver inte dra hela läxan! Den ena arten stammar ur den andra... Vad innebär det för människans del?

Nu förstod Eleven vilket svar Mästaren försökte locka fram, och svarade:

- Med undantag för den första människan. Den första människan måste ha haft en far och en mor som var icke-människor...

- ...utan som var?

- Hominider, för-människor.

- Rätt! Har du förresten hört talas om det klonade fåret Dolly?

Dolly hade två mammor och ingen pappa. Eller snarare var hennes morfar hennes pappa. Nå, strunt i det, låt oss återgå till människan.

Eleven läste upp sitt sista och som han tyckte mest övertygande definitionsförsök från anteckningsboken:

- Människa är var och en som besitter ett mänskligt genom.

- Var och en?

- Ja, inte moderkakan förstås.

- Just det. Och inte liket heller. Man förlorar inte sitt mänskliga genom för att man dör. Den definitionen har ytterligare en svaghet: i så gott som varje enskild cell finns hela arvsmassan inbyggd. Och du vill väl inte påstå att varje liten cell i din kropp är en människa?

- Nu har jag inte fler förslag, sade Eleven uppgiven.

- Nu skall du inte misströsta. I stället för celler och arvs massa skall vi tala om medvetandet. För att besitta ett medvetande måste man vara vid liv. Då kan vi sortera bort liket, och den enskilda cellen. Om vi haft fler lektioner till vårt förfogande kunde vi ha tagit itu med medvetandet på allvar. Låt oss därför bara konstatera: för att medvetande skall uppstå krävs en ansamling nervceller organiserade i ett centralt nervsystem. Utan nervsystem finns inga upplevelser. Den som saknar hjärna eller fått den totalförstörd är lika okänslig som en sten. Förstår du ungefär vart jag vill komma?

Det gjorde Eleven. Men nu var det hans tur att komma med invändningar:

- Men alla människor har ju inte ett medvetande! Inte det nybefruktade ägget, och inte det några veckor gamla fostret!

- Just precis!

- Och andra än människor kan ha ett medvetande. Till exempel schimpansen...

- ...och hunden!

- Så det verkar inte vara en bra definition?

- *En* riktigt bra?

Nu gick det upp ett ljus för Eleven, det kanske inte handlade om *en* definition:

- Så Mäster menar att det inte räcker med en definition?

- Nej, just det.

- Så en människa skulle kunna vara en varelse med ett mänskligt

genom och som har ett medvetande?

- Något ditåt, ja. Vi får förstås räkna in också dem som är tillfälligt medvetlösa. Men det förutsätter att vi bestämmer oss för vad vi menar med medvetande. Medvetandets lägsta nivå är att kunna uppfatta smärta, den högsta att kunna hitta på relativitetsteorin eller kunna måla som Rembrandt. Men vi kan inte dra gränsen vid den högsta nivån, i så fall skulle alla som är dummare än Einstein och tecknar sämre än Rembrandt inte vara människor. Så låt oss lägga oss nära den lägsta medvetandenivån, att känna smärta. Det kan fostret från tjugonde graviditetsveckan ungefär, påstår i vart fall specialisterna. Från tjugonde veckan skulle vi kunna börja räkna fostret som en varelse på väg att bli en riktig människa. Före den tidpunkten kan du inte tillfoga fostret smärta. Den som är hjärndöd kan heller inte uppfatta smärta och kan följaktligen inte lida.

- Och hur klassificerar vi schimpansen?

- Schimpansen, och hunden!, är djur, inte människor, men de har ett medvetande. Det måste vi ta hänsyn till. Men det ingår inte i den här kursen. Det är en särskilt kurs. Om du vill ha lektioner på det området får du komma tillbaka när du kan betala.

Lektion nio: SPRÅKET

ELEVEN HADE LEGAT VAKEN HALVA NATTEN för att hitta på några intelligenta frågor om språket. Men han tyckte inte han kommit just någon vart. Den enda fråga han kommit på var: Är det inte viktigt att alla som använder konstiga ord definierar vad de menar?

Mästaren berömde Eleven och tyckte det var en utmärkt fråga. Det var en god grundregel att så fort man känner sig osäker på vad folk menar, frågar man vad de menar. Och den medicinska etiken var full med ord som vid närmare eftertanke inte var särskilt självklara. Som etik, moral, människosyn, människovärde, integritet och så vidare. Mästaren sade att om de fick tid över skulle han återkomma till några sådana ord som de inte redan hade avhandlat, som till exempel integritet.

- Men, fortsatte Mästaren, det finns en ännu intressantare aspekt på språket. Kan du gissa?

Men Eleven bad att få slippa gissa, dels för att han inte hade en aning om vart Mästaren ville komma, dels för att Mästaren dagen till ära verkade vara i prattagen, och då var det lika bra att låta honom prata på.

- Då så, sade Mästaren. Låt oss låtsas att vi sitter här och tittar i ett mikroskop. Låt oss låtsas att vi i mikroskopet ser en befruktning, ser hur spermien tränger in i ägget, och hur ägget sedan börjar dela sig.

- Det har jag sett på tv, utbrast Eleven, i en film av Lennart Nilsson!

- Bra, utmärkt. Beskriv då för mig vad det är som händer.

- En massa spermier kommer simmande...

- En massa spermier?

- Ja, vad annars?

- Hur vet du att det är spermier?

- Det syns. De ser ut som grodyngel.

- Hur vet du att det inte är grodyngel?

Eleven trodde nu att mästaren drev med honom och kände sig förnärad, för han var trots allt inget litet barn som man kunde skoja med hur som helst.

- Tag inte vid dig, sade Mästaren. Jag använder mig bara av vedertagen pedagogik. Försök i stället tänka efter: hur vet du att det är en spermie?

- För att den kallas så.

- Bra! Alltså...

- Alltså, jag ser en massa små grodyngellikande saker, som man brukar kalla spermier, komma simmande...

- Fortsätt!

- En, som vi kallar spermie, tränger in i något som vi kallar ägg...

- Och?

- Så blir det en befruktning.

- Så uppkommer en process som vi kallar befruktning. Förstår du skillnaden?

Eleven som misstänkte en ny fälla, svara med tvekan:

- Jag tror det...

- Du tror det? Nu kanske du anar vart jag vill komma? Ord är ord, benämningar är benämningar. Första gången någon, det var förresten om jag minns rätt Leeuwenhoek, skådade en spermie i sitt primitiva

mikroskop, ropade han inte "Kolla grabbar, kom hit, jag har hittat en spermie!". I stället undrade han: vad är det där för en liten gynnare? Kanske tillkallade han en assistent eller elev och frågade: Vad tror du om det här? Sedan kom de överens om att de skulle kalla tingesten de såg för en spermie, efter det grekiska ordet för frö. Om de sedan kunnat följa befruktningsprocessen i sitt mikroskop, måste de först ha grubblat över vad de såg. Om vi antar att de såg samma sak, Leeuwenhoek och hans assistent, behövde de ord för att kunna beskriva för varandra vad de såg. Sådant är vårt språk. Orden är påhittade för att vi skall kunna tala om för varandra vad vi ser. Men du får inte förväxla orden med det orden står för. Ord är etiketter. Antag att du får syn på en spermie, om det nu är en spermie, som är avvikande, kanske har den tre svansar eller ingen alls. Då börjar du tveka: är det verkligen en spermie? Du tvekar för att den inte stämmer med hur en spermie bör se ut. Så är det med hela biologin: vi tror oss ha exakta uttryck för det vi ser i våra mikroskop. Men orden är stela och kategoriska medan naturen är böjlig och föränderlig. För det mesta stämmer orden hyggligt med verkligheten. Men inte alltid. Ofta finns en glipa mellan ordet och det orden antas beskriva. Det leder till missförstånd. Tag ett uttryck som du säkert hört, "befruktningsögonblicket". För länge sedan fick man helt enkelt för sig att befruktningen är ett ögonblicks verk, spermien träffar äggets skal, och pang! Men befruktningen är en process på kanske tjugofyra timmar. Vi kan indela den i steg och sätta namn på stegen. Men det är att göra våld på naturen. Naturen ger blanka fan i vad vi kallar den eller dess delar eller steg. Naturen bara *är*.

Eleven dolde en gäspning, för han tyckte att det Mästaren sade på en gång var självklart och en smula ovidkommande.

Mästaren, som inte hade så dåligt syn som han ville låta påskina, uppfattade genast Elevens kvävda gäspning, och sade:

- Med tiden kommer du att förstå bättre. Många människor tror nämligen att biologin talar om för oss vad den består av och vad som sker i biologiska processer. Som om vi i mikroskopet kunde se små skyltar på vilka det står: här börjar livet, här slutar livet, det här är en spermie, eller ett ägg, en gen, eller DNA, RNA, eller vad du vill. Men de är alla benämningar, konstruktioner, ord påhittade av människan. Vi kan inte vara utan de orden. Och till vardags brukar de fungera. Men vi måste vara på vår vakt för naturen spelar oss då och då ett spratt genom att vägra passa in i våra språkfack.

Lektion tio: EMPATI

ELEVEN, SOM VILLE HA UT SÅ MYCKET SOM MÖJLIGT av lektionerna eftersom han betalade dem ur egen ficka, begav sig till biblioteket så snart det öppnade om förmiddagen. Han ville förbereda sig inför eftermiddagens möte med mästaren. Han läste eller ögnade allt han kom överför om ”respekt” och ”empati”. Empati, fick han veta, var något annat än medlidande. Medlidande är mest ett passivt deltagande, man gråter med den som gråter, medan empati handlade om aktiv inlevelse, om att på allvar försöka sätta sig in i den andres situation. Först då är det möjligt att kanske förstå sina medmänniskor, både deras lidande och deras kanske annars oförklarliga handlingar.

Han läste att det fanns olika nivåer eller grader av empati. Högst upp, på den mest onåbara nivån, fanns Jesus med sin Bergspredikan, där det heter ”du skall älska din nästa så som dig själv”. Men hur skulle man bokstavligen kunna älska alla människor? Inte bara älska, utan – så uppfattade Eleven budskapet – älska alla inte bara som dig själv utan också lika mycket. Det verkade inte genomförbart. Det framstod som ett fullkomligt utopiskt mål. Hellre då fäste Eleven sig vid ett annat citat som löd ”du skall icke göra mot andra det du inte vill att andra skall göra mot dig!”. Det lät ju vettigare, men var naturligtvis i praktiken mycket svårt.

Om man skruvade ner ambitionerna en aning hamnade man hos Immanuel Kant, tysk 1700-talsfilosof. Kant menade att ens handlande bör vara sådant att det kan upphöjas till allmän lag. Det lät förnuftigt – men strängt! Eleven tänkte på sin egen ovana att då och då ljuga, mest om småsaker och av bekvämlighet. Kunde det upphöjas till allmän lag? Knappast, det skulle vara att sätta lögnen i system. Kunde han själv å andra sidan sluta ljuga helt och hållet? Nej. Var det för övrigt lämpligt att alltid säga det man tänkte rakt i ansiktet på folk? Vilka konsekvenser skulle det få?

Han bläddrade vidare och fann modernare filosofer som menade att regeln att behandla andra så som man själv vill bli behandlad rymde en risk. Alla människor vill ju inte bli lika behandlade. Inte kunde Eleven utgå ifrån att alla andra skulle föredra det han själv föredrog. Här fanns en felkälla som man måste passa sig för.

I andra texter fann han förslaget att inlevelsen, som kunde vara subjektiv, bedräglig och föra vilse, måste kompletteras med respekt. Respekt för andra och för att andra kanske var annorlunda än en själv, hade andra önskningsar och tänkte annorlunda.

Så långt hunnen fann Eleven att han suttit alldeles för länge på biblioteket och att det var hög tid att uppsöka Mästaren.

När Eleven kom springande med andan i halsen inställd på att – så fort han flåsat färdigt – be om ursäkt för sen ankomst, fann han Mästaren sitta apatisk i sin vilstol. Han tycktes inte ens märka att Eleven anlant, än mindre att denne kom för sent. Mästaren låg bakåt lutad i tygstolen med mössa och glasögon på marken bredvid som om han inte orkat sätta dem på sig. Sov gjorde han knappast för ögonen var halvöppna och blicken stint riktad på fötterna. Hade han fallit i någon sorts hypnos?!

Eleven satte sig och väntade på att Mästaren skulle vakna. Men han var redan vaken. Stilla vände han på huvudet och såg sorgset på sin elev. Sedan lyfte han högerhanden i en uppgiven gest innan han lät den

sjuka tillbaka. Samtidigt som han åter riktade blicken mot sina fötter igen.

Eleven insåg att han borde hålla tyst och vänta på att Mästaren skulle öppna munnen. Men Mästaren fortsatte hålla tyst och stirra på sina fötter. Eleven tänkte att han kunde fördriva tiden med att öva sig en smula i empati. Han försökte föreställa sig hur Mästaren kände sig. Det låg inget avvisande i den gamles hållning, snarare övergivenhet. Eller, fantiserade Eleven, ett avståndstagande från livet. Som om Mästaren givit upp och insett att allt prat, alla analyser och alla föresatser inte tjänade något till. Han hade ju sagt under första lektionen att optimismen var ett axiom: om man inte var beredd att tro på det godas möjlighet, i varje fall på längre sikt, tjänade inget filosoferande, hur klurigt det än var, något vettigt ändamål.

Så tolkade Eleven Mästarens tysta budskap: allt är förlorat, livet är ett bedrägeri, vad vi än företar oss slutar det illa. Vi skall alla dö, också våra barn skall dö, och våra barnbarn. Livet är en köttkvarn, ett lidandets mudderverk som knirkar på, oförtrutet...

Eleven blev så skrämmd av sina egna fantasier, att han grep tag i Mästarens slappa, nedhängade hand. Mästaren ryckte till, och sade yrvaket:

- Är du redan här? Vad är klockan?

Eleven bad om ursäkt för sen ankomst och frågade sedan vad Mästaren haft sina tankar – och berättade sedan självmant var han trott att Mästaren tänkt på och varför han sett så djupt nedslagen ut.

- Jag tänkte på Plato, min hund, svarade Mästaren. För det mesta låg han här intill mig och sov med ena ögat halvöppet och ena örat till hälften rest för att inte missa om det dök upp något intressant. Men det underliga var att han då och då, utan minsta signal, plötsligt kunde rusa upp och sedan kuta i stora cirklar flera varv runt trädet hukande utefter marken och så fort som tygen höll.

- Varför gjorde han det?

- För att han överfölls av en plötslig och obändig livsglädje.

Eleven hade också sett hundar bete sig på det viset. Och han hade känt att hundens livsglädje liksom smittade betraktaren. Man blev själv glad av att se en glad hund. Eleven tog mod till sig och sade:

- Skulle Mäster inte skaffa sig en ny hund i alla fall?

- Jag vill inte ha en ny hund, svarade Mästaren. Jag vill ha Plato! Dessutom är jag för gammal. Jag kommer att dö före hunden. Vem ska då ta hand om den?

Lektion elva:
DE FYRA
PRINCIPERNA

NÄSTA EFTERMIDDAG VAR MÄSTAREN HES eftersom han ådragit sig en sensommarförkylning. Men han ville inte ställa in lektionen på grund av sjukdom. Hösten närmade sig ju och rätt som det var kunde Eleven få besked om att han måste iväg till någon medicinsk läroanstalt. Och det vore ju synd om han tvingades börja utan att ha fått del av den medicinska etikens grunder. Dessutom hade han ju betalt för det.

Mästaren sade att de dittills sysslat med mycket som var allmänt och inte specifikt för medicinsk etik. Nu var det dags att koncentrera sig på ämnet. Kunde Eleven föreställa sig om det gick att samla ihop vad de dittills talat om i någon sorts ordning eller till några principer? Närmare bestämd till fyra grundprinciper?

Uppmaningen gjorde Eleven förvirrad, de hade ju varit inne på så mycket, etik och moral, språk, empati, människosyn och mycket mer – hur kunde det vara möjligt att samla allt detta? Varje förenkling måste ju innebära att man skar bort något.

- Nu blev du visst tyst? Något kan du väl ändå få ur dig?!
- Respekt... Kanske respekt? Respekt för fakta??
- Det förstås, men det finns något viktigare att visa respekt för.

Då Eleven satt tyst, besvarade Mästaren sin egen fråga:

- Respekt för människan. I ditt fall, som blivande läkare, respekt för människan i hennes egenskap av patient. Hur visar man respekt för patienten?

- Ja...jo... Man presenterar sig?
- Det hör till vanligt folkvett, det behöver du inga etiklektioner för att fatta.
- Då vet jag inte...
- Det vet du visst, om du tänker efter. Tänk efter vad du själv vill.

Du vill bli bemött med respekt förstås, precis som du var inne på. I det ingår att du vill bestämma över dig själv. Ingen annan skall i onödan bestämma över dig. Om du är någorlunda vuxen och inte har hunnit att bli alltför senil, vill du självklart inte bara ha ett ord med i laget utan kunna tacka ja eller nej till det man föreslår dig. Om doktorn vill röntga hjärnan på dig vill du veta vad han letar efter. Och om det gör ont. Om kirurgen vill skära i dig vill du veta varför, om det finns alternativ och vad som händer om det skulle gå snett. Detta kallas rätten till självbestämmande, eller med ett finare ord, autonomi. Autonomiprincipen är grundad i de mänskliga rättigheterna, som vi talade om häromdagen.

Eleven kände sig litet dum att han inte kommit på det själv. Han antecknade med stora bokstäver: 1- AUTONOMIPRINCIPEN.

- Räcker det? undrade Mästaren.
- Det finns ju flera inblandade?
- Det gör det. Om kirurgen vill öppna magen på dig finns det många inblandade, ett helt team. Vilken princip bör vara styrande för det teamet?
- Att de skall göra ett bra jobb?
- Förhoppningsvis. Men det finns något som de absolut inte får göra. Vad tror du det är?
- Klanta sig?
- Just precis. Och där har vi princip numero två. Den lyder "Att inte skada", eller "Skadepincipen".

Eleven textade: 2 - SKADEPRINCIPEN.

- Sedan, sade Mästaren, brukar man tala om en tredje princip, "Godhetsprincipen". Att din avsikt som läkare alltid skall vara att göra gott...

Eleven prätade: 3 – GODHETSPRINCIPEN.

- Men som du hör, fortsatte Mästaren, är det ingen solklar skillnad mellan Skadeprincipen och Godhetsprincipen. Därför brukar somliga slå samman Skadeprincipen och Godhetsprincipen. Men det är nog att göra det litet väl lätt för sig, så vi behåller bägge. Låt oss nu gå direkt på den sista principen. Kan du möjligen klura ut vad den skulle kunna tänkas heta?

Eleven tänkte så han nästan fick kramp i hjärnhalvorna. Vad kunde Mästaren vara ute efter? Patienten måste få bestämma själv, läkaren får inte skada. Vad fattades? Något om vad som hände innan patienten och läkaren kom så långt att de träffades, eller som handlade om vad som hände efteråt, när blindtarmen var borta? Men han kunde inte komma på vad det var.

- Låt mig hjälpa dig på traven: du är inte den enda människan här i världen.

Det var Eleven tvungen att hålla med om.

- Du är inte heller den enda patienten här i världen.

Detta gick inte heller att säga emot. Nu började Eleven ana vart Mästaren ville komma:

- Om vi är två som behöver opereras?

- Precis! Och hur gör man då?

- Man opererar den som det är mest bråttom med!

- Där har du din fjärde etiska princip, Rättvisprincipen. Den säger att den som är sjukast skall ha hjälp först. Inte den som är rikast, nyttigast eller vackrast, utan den som är sjukast.

Under 1- AUTONOMIPRINCIPEN, 2 – SKADEPRINCIPEN och 3 -GODHETSPRINCIPEN - textade Eleven: 4 – RÄTTVISE-PRINCIPEN.

- I morgon, sade Mästaren, skall vi tala om ett av mina favorit-ämnen, rättvisa.

Lektion tolv: RÄTTVISA

NÄSTA EFTERMIDDAG RÅDDE RIKTIG INDIANSOMMAR, himlen var hög och så blå att den nästan gick i violett, en fullmogen lågt stående sol gasade – men i skuggan var det kallt – och några slöa getingar kretsade runt Mästarens krimmermössa tydligen i tro att den var en ledig bikupa. Men han brydde sig inte om dem, ty denna dag var han i predikartagen:

- Har du hört talas om filosofen John Rawls? frågade Mästaren, och fortsatte, utan att vänta på svar: Nej, jag tänkte väl det!

- Hur stavas Rawls?

- Du behöver inte anteckna, det är bättre att du lyssnar. Eller svarar på frågan: vilken är människans lott?

Eleven visste inte riktigt vart Mästaren ville komma, han verkade ganska rörig och kom med frågor, som var omöjliga att besvara: Människans lott?!

- Det finns ett spel som heter Monopol, fortsatte Mästaren. Ni ungdomar spelar förstås bara dataspel nuförtiden. Men du har kanske har hört namnet Monopol någon gång?

Det hade Eleven. Monopol handlade om att köpa och sälja gator och hus, sedan att ta ut hyra av sina medspelare. Och försöka sätta dem i konkurs. Han visste också att varje spelare fick 4.000 som startkapital.

- Jämför nu Monopol med verkliga livet. Var ligger den stora skillnaden?

- Att man i verkliga livet inte får 4.000 när livet börjar.

- Nu är du dum. Du måste tänka symboliskt. Vi talar inte enbart om pengar, vi talar om förutsättningar. I Monopol har alla samma förutsättningar, 4.000. I verkligheten är det inte så, vi föds alla med olika förutsättningar.

- Att en del är klyftigare och har rika föräldrar?

- Just det. Eller är funktionshindrade eller sjuka eller starka och vackra. Översatt till Monopol innebär det, att några får 4.000 i startkapital, en och annan får 40.000 och någon olycklig sate bara 4 kronor. Detta är livets grundläggande villkor. Den andra stora orättvisan är att den som får 40.000 på inget vis har gjort sig förtjänt av denna överdådiga gåva. Ingen väljer sina föräldrar, ingen kan önska bort sina sjukdomar, ingen kan ändra sina gener. Men alla är vi människor med rätt till ett någorlunda drägligt liv.

Eleven började nu undra vad detta hade med medicinsk etik att skaffa. Men eftersom Mästaren var så uppfylld av sitt ämne, vågade han inte avbryta.

- Vad John Rawls är ute efter är ett samhälle som inte förstärker dessa grundläggande orättvisor. Tänk dig att du och dina kamrater kunde samlas innan ni är födda och bestämma hur det samhälle ni ska födas till bör se ut. Bry dig inte om att det är omöjligt, det är ett tankeexperiment. Låt säga att ni är tio stycken. Allt ni vet är att någon av er kommer att födas överintelligent, en annan CP-skadad, en tredje musikalisk, en fjärde psykopat och så vidare. Men ni vet inte vem. Du vet inte om just du kommer att dra en vinstlott eller en nitlott. Det var därför jag nyss använde uttrycket ”människans lott”, fnissade Mästaren.

Eleven tyckte det var ett dåligt skämt, men han vågade inte heller nu avbryta Mästaren.

- Vilken sorts samhälle skulle ni satsa på?

Eleven tänkte: om man ville spela högt borde man satsa på att man

får en vinstlott. Ville man däremot gå på säkerhet måste man gardera sig för en nitlott. Men om man då spelade högt och förlorade skulle man få tillbringa resten av livet i rännsten. Samtidigt vore det ju trist om man föddes företagsam och begåvad och inte fick köra för fullt för att man måste tänka på att ta hand om olycksfågla. Kanske borde man satsa litet mitt emellan?

- Nå??

- Det var svårt.

- Det är inte så svårt om du verkligen vågar leva dig in i hur det vore att dra den allra sämsta lotten.

Eleven måste motvilligt erkänna att i så fall måste han ju gå på den säkra linjen och önska sig ett samhälle, som satsade resurser också på sina olycksbarn även om det kunde bli trist för vinnarna. Men nu dristade han sig ändå att fråga:

- Jag förstår varför ni herr Mästare är så upptagen av rättvisan. Men är det inte snarare frågan om politik än medicinsk etik?

- Det är det. Men du inser också att politik och etik hänger ihop. Om det inte finns tillräckligt med läkare, sjuksköterskor, sjukhus, mediciner och allt annat som jag inte behöver räkna upp, så blir det inte mycket av Rättvisprincipen. Utan en väl utbyggd sjukvård kan rättvisan inte fungera, avslutade Mästaren sin predikan.

- Så vad lär den där Rawls?

- John Rawls säger att om du inte vet om du kommer att dra en vinstlott eller en nitlott, så är det rationellt att gardera sig mot en förlust. Det innebär visserligen att om du drar en vinstlott, så kan du inte tillgodoräkna dig hela vinsten, utan får avstå en del av den. Själv skulle jag dra parallellen med en brandförsäkring: ingen vet på förhand vems hus som kommer att brinna nästa gång. Därför är det rimligt att kosta på sig en försäkring. De flesta kommer aldrig att ha nytta av denna försäkring trots att de betalar den år efter år. Men brinner huset och du saknar försäkring ligger du minst sagt risigt till. Samma med sjukdomar. Ingen vet vilka sjukdomar som lurar runt hörnet.

Lektion tretton: VINNARE OCH FÖRLORARE

DENNA LEKTION BLEV EGENTLIGEN EN FORTSÄTTNING på den föregående, eftersom vem som vinner och vem som förlorar var en variant på rättvisetemat. Mästaren sade:

- För att överleva måste en del svårt sjuka ha ett nytt organ. Vilket betyder att någon måste lämna ifrån sig låt säga ett hjärta. Hur bör den transaktionen gå till?

Eleven visste att det fanns en lag att organ fick tas från hjärndöda förutsatt att de i livet inte uttalat sig emot att bli donatorer. Den som inte ville donera organ kunde anmäla detta till socialstyrelsen, bära på sig ett donationskort, tala med sina anhöriga eller på annat sätt göra tydligt att man motsatte sig donation. Han förtalte Mästaren om vad han visste.

- Är det en bra lag? frågade Mästaren.
- Förutsatt att den fungerar.
- Du har inga etiska invändningar?
- Kanske, om man tänker efter: lagen bygger ju på att de som inte har sagt nej till donation antas ha svarat ja, fast de i själva verket inte har sagt någonting alls.

- Innan den nuvarande lagen, hade vi en annan lag, som sade tvärt om: den som inte uttryckligen hade sagt ja till att donera, antogs ha sagt nej. Juristerna kallar det ett presumtivt, förmodat, nej. Den nya lagen opererar i stället med ett presumtivt, förmodat, ja till donation. I det första fallet kan man anta att ett antal människor som gärna donerat inte fick göra det. I det senare faller att en och annan som inte vill ändå får bli donatorer. Argumentet för detta är att enkätundersökningar visar att en majoritet är positiva. Lagen får därigenom större träffsäkerhet, men enstaka missar kan inte uteslutas. Men eftersom målet – att rädda liv – är så angeläget, så antas systemet vara acceptabelt. Kan du tänka dig några andra invändningar?

- Ja det skulle väl vara att det går snett någonstans, att ett donationskort försvinner eller så?

- Antag att det sker. Antag att en hjärndöd, som i livet uttryckligen motsatt sig donation, av misstag ändå blir donator.

- Om det inte upptäcks blir väl ingen lidande?

- Antag att det upptäcks, att man hittar ett donationskort i någon ficka i en kavaj undanhängd i en garderob när donationen redan är ett faktum.

- I så fall är det väl den som fått hjärtat som är vinnare och den som mot sin vilja donerat som är förlorare?

- Kan en död människa, kanske redan både jordfäst och kremerad, vara förlorare?

Den frågan kunde Eleven inte svara på, tankarna började gå rundgång i huvudet. Det verkade ju faktiskt vid första påseendet som om det bara fanns en vinnare, men ingen förlorare. Men så kom han på att det kanske fanns anhöriga:

- Om det var en anhörig som hittade det bortkomna donationskortet, blev väl han eller hon upprörd, ja förbannad.

- Det har du rätt i. Men för att fortsätta det tänkta exemplet: det fanns i detta fall ingen anhörig.

- I så fall vet jag inte vem som är förlorare?

- Det är förtroendet som är förlorare. Du tycker säkert att jag ut-

trycker mig konstigt, eftersom jag förut lärt att bara personer kan vara förlorare. Men antag att kvällstidningarna får reda på misstaget och slår upp historien på löpsedeln, BESTULEN PÅ SITT HJÄRTA! Hur tror du det påverkar den redan känsliga donationsfrågan?

Eleven insåg att förtroende för lagstiftningen kunde undermineras. Även om det i detta konstruerade fall inte fanns någon given förlorare, kunde människor som behövde organ drabbas av att lagen ifrågasattes och folk började misstro hela systemet.

- Leta alltid efter förloraren! förmanade Mästaren. Räkna med att vilken sorts etisk ekvation du än sätter upp, så finnas det både vinnare och förlorare. I sällsynta fall kanske förloraren inte existerar, men det är så ovanligt så det struntar vi i.

Lektion fjorton: MÄSTARENS MINNESLISTA

NÄSTA EFTERMIDDAG REGNADE DET. Eleven trodde att de skulle söka skydd mot regnet i Mästarens gamla husvagn. Men i stället fick Eleven trängas med Mästaren intill ekens stam. För att uppta minsta möjliga yta satte de sig rygg mot rygg och lade vilstolen över sig som tak. Så tätt satt de att var gång Mästaren hostade skalv det till i revbenen på Eleven. Mästaren sade:

- Avsikten med en medicinsk-etisk diskussion är att om möjligt försöka nå fram till konsensus, till samförstånd. Skall vi behandla, eller inte behandla? Vem ska gå före i kön? Kan vi avbryta ett havandeskap i tjugoförsta veckan? Skall den som inte vill äta tvångsmatas? Förr eller senare måste diskussionen gå över i beslut. Kommer de inblandade parterna inte överens, kan man bli tvungen att handla ändå. I en akut situation måste den som är ansvarig chef ensam fatta beslut. Men om det inte är bråttom finns det all anledning att besinna sig och ge sig tid att vända och vrida på problemet. Det kan då vara till god hjälp med en checklista.

- Det låter närmast litet hädiskt, sade Eleven, att tala om en checklista när det gäller etik. Som om man var på Bilprovningen ungefär.

- Strunta i att kalla det checklista då. Kalla det vad du vill. Huvudsaken är att du går en smula systematiskt till väga, annars rör du bara till det för dig. Och, det kan jag säga dig inom parentes, det finns de som inte har något emot att du rör till det för dig så att de kan rycka åt sig initiativet och skaffa sig tolkningsföreträde. Etik är inte alltid rent spel, lika litet som politik.

Eleven föreslog då att de skulle kalla listan för en minneslista i stället. Och Mästaren gick med på det. Ja, han fann förslaget klokt, eftersom minneslista nog inte uppfattades som lika provocerande.

- Nå, vad tycker du skall stå på din minneslista? frågade Mästaren och tippade litet på tygtaket så att en smärre vattenpöl kunde rinna av.

Eleven funderade, bladade i sina anteckningar och svarade sedan:

- Hur ser fakta ut?

- Den frågan måste absolut med. Men du har litet för bråttom. Det är något som vi bör veta innan vi letar fakta?

- Vilket som är problemet?

- Rätt! Vilket som är problemet bör vi första av allt ta reda på.

Därefter kan vi fråga oss hur fakta ser ut.

Och eleven antecknade: Vilket är problemet, Hur ser fakta ut...

- Ursäkta att jag stressar dig, sade Mästaren, men jag börjar få vatten innanför kragen. Fortsätt!

- Eftersom det är ett problem måste de betyda att man är oense...

- Och??

En vindil tog tag i ekens krona med följd att en kaskad tunga droppar kom farande och smattrade mot tyget.

- Nej, här kan vi inte sitta! utropade Mästaren. Då får vi lunginflammation bägge två! Ge mig penna och papper så går jag in till mig och skriver ner minneslistan åt dig, så kan du ta med den hem och läsa den i lugn och ro.

Medan Eleven stod tryckt intill trädet skrev Mästaren sin lista. Listan kom att se ut så här med Elevens ditklottrade kommentarer inom parentes:

- 1 - VILKET ÄR PROBLEMET? (Verkade inte särskilt konstigt)
- 2 - HUR SER FAKTA UT? (Kunde vara besvärligt, men borde gå att ta reda på)
- 3 - VILKA ÄR INTRESSENTERNA? (Just det, alla är inte lika berörda.)
- 4 - PÅ VILKA PUNKTER ÄR MAN OENSE? (Självklar upplysning!)
- 5 - VARFÖR ÄR MAN OENSE? (Verkade litet tårta på tårta.)
- 6 - VILKA ÄR DE OLIKA INTRESSENTERNAS ARGUMENT? (Visst, visst!)
- 7 - KAN MAN ENAS OM ATT RANGORDNA ARGUMENTEN? (Bäddat för bråk!)
- 8 - HUR SER KÄRNKONFLIKTEN UT OM DEN RENODLAS? (Kräver god vilja.)
- 9 - ÄR KONSENSUS MÖJLIG? (Konsensus betyder väl samförstånd?)
- 10 - HUR GÖR VI OM VI ÄR OENSE? (Kan man fråga sig!)
- 11 - KAN VI RÖSTA OM SAKEN? (Kan man rösta om etik?!)
- 12 - GÅR BESLUTET ATT SKJUTA UPP? (Ja, varför ha så bråtom?)
- 13 - BESLUTETS KORTSIKTIGA KONSEKVENSER? (Vill man gärna veta.)
- 14 - LÅNGSIKTIGA KONSEKVENSER? (Hur långt in i framtiden kan man skåda?)
- 15 - AVVIKANDE MENINGAR. (Vad gör vi med dem som inte tycker som vi?)
- 16 - GÅ TILLBAKA TILL RUTA ETT! (Vad är detta, ett sällskapsspel?)

HÖSTEN HADE NU LIDIT SÅ LÅNGT att Mästaren äntligen släppte in Eleven i sin lilla husvagn. Att Mästaren inte gjort det förr, fann Eleven fullt begripligt. Inne i vagnen rådde stor oreda: halva ytan upptogs av en obäddad säng. På det lilla bordet låg travar av smutskläder, golvet var täckt med tidningar och i bokhyllan trängdes husgeråd, kryddburkar, skor och böcker. Dessutom luktade det unket och stolen som Eleven erbjöds var full med hundhår. Mästaren sade:

- Nu skall vi gå över till kursens tillämpningsdel. Nu skall vi se om vårt teoretiserande är värt något i praktiken. Du drog väl några kopior på minneslistan som jag bad dig?

Det hade Eleven gjort, hundra stycken faktiskt för han ville ha också för framtida behov.

- Då kastar vi oss ut i verkligheten, sade Mästaren. Och vad passar då bättre än att börja från början, med livets början. Kan du säga mig när livet börjar?

- När spermien möter ägget?

- Så börjar livet?

- Ja, när annars?

- Är då spermier och ägg döda föremål ur vilka liv plötsligt uppstår när de råkar mötas?

Så var det förstås inte. Spermier och ägg var i högsta grad levande. Och inte vilket liv som helst, de bar tillsammans på hela den information som krävdes för att bygga en komplett människa.

- Alltså, sade Mästaren, uppkommer liv ur liv. Ändå räknar vi inte spermier och obefruktade ägg som människoliv. De saknar värde. Spermier och obefruktade ägg är något som man kan torka upp med Kleenex eller spola ner i slasken.

- Vad är de då? Om de inte är mänskligt liv?

- Om du tittar i dina anteckningar från lektion 7, Vad är en människa, så har du svaret. Och jag tänker inte upprepa det i sin helhet. Låt mig säga så här: Man kan tala om två livsfaser. Den fas vi talar om i dagligt tal är människans utveckling från ägg till foster till barn, eller kortare, från vaggan till graven. Det andra livet är en sorts transportsträcka mellan generationerna. Liksom en flaskpost. Men flaskposten består inte av en tombutelj med en lapp i utan av en spermie eller ett ägg med ett halvt genom i sitt inre. När de möts, och slår sina påsar ihop, får vi ett helt och fullständigt genom. Och, simsalabim, cellerna börjar dela sig!

- Men alla ägg blir inte barn?

- Nej just det, och så gott som alla mannens många tusen miljarder spermier spills ut och dör. Av kvinnas 3-400 ägg befruktas kanske någon procent. Resten bryr sig ingen om. Av de befruktade äggen går ungefär hälften under, antingen fäster de aldrig i livmodern eller så blir de missfall. Egentligen är det ett underverk att du och jag finns.

Eleven tittade i sin minneslista och frågade:

- Men nu följer vi inte listan. Nu talar vi om fakta. Men överst på listan står "Vilket är problemet"?

- Rätt min vän. Men ibland måste man orientera sig litet i naturen först innan man kommer till problemen. Här finns nämligen flera problem, och de måste diskuteras var för sig. Varför skaffar man barn? Med vem bör man skaffa barn? När bör man skaffa barn? Vad gör man

om man inte kan få barn? Vad gör man om man inte vill ha barn?

- Då gör man abort.

- Om man får ja. Och om man anser det riktigt. Kan du tänka dig situationer när man inte bör göra abort?

- När kvinnan inte vill...

- Precis.

- När graviditeten gått för långt...

- Hur långt?

Eleven tittade i sina anteckningar igen, mest för att kolla att han mindes rätt:

- Det tycks gå en gräns ungefär vid tjugonde veckan?

- Varför?

- Efter det kan fostret känna smärta, och det vill vi inte. Efter tjuogoandra veckan finns det en minimal chans att fostret kan överleva. Och vi vill inte abortera ett foster som kan leva.

- Så resonerar en rationalist. Och om du är rättrogen katolik?

- Då använder jag inte preventivmedel för att det strider mot natu-rens ordning, då gör jag inte abort för att människolivet är heligt alltifrån begynnelsen.

- Var ligger i så fall problemet?

Nu blev Eleven ställd, för vid en hastig eftertanke fanns det ju inget etiskt problem alls. I varje fall inte så länge rationalisten fick handla som hon ville, och katoliken fick handla så som hon fann rätt och riktigt. Det verkade som problemet, eller konflikten, uppkom först när den ena ville få den andra att ändra sig. Så länge var och en fick bli salig på sin tro fanns inget problem! Men så kom han att tänka på juridiken. Man kunde väl inte ha olika lagar för olika människor. Eller kanske behövdes ingen lag alls?

- Kan vi inte lämna aborterna åt var och en att bestämma? försökte han.

- Och vad gör du om folk börjar göra abort i åttonde månaden? Nu går vi tillbaka till listan, punkt 3, "Vilka är intressenterna?"

- Modern, fadern, det blivande barnet...staten, kyrkan, mänskligheten?

- De viktigaste intressenterna är modern som ibland med fara för eget liv måste genomgå graviditeten. Och barnet. Vill kvinnan ha barnet, har de samma intresse. Vill hon inte ha barn är deras intressen i konflikt. Men det blivande barnet kan inte bevaka sina intressen. Då måste någon annan göra det. Därför behövs lagen.

- Har då inte fostret några intressen före tjugonde veckan?

- Där har vi kärnkonflikten, svarade Mästaren. Och där skall du inte vänta dig konsensus. Kan ett nybefruktat ägg eller ett foster litet som en myra och som varken kan känna smärta eller ha någon föreställning om ett kommande liv, som inte kan önska sig detta liv och följaktligen inte sakna det, ha rätt till liv? För att svara på det måste jag klyva mig i två personer: rationalisten som, efter att ha ställt upp den etiska ekvationen, svarar att den som helt saknar medvetande inte kan ha intressen. Den andra delen av mig är den kännande människan som ryggar inför det avsiktliga dödandet av en blivande människa.

- Men ibland måste man välja?

- Ibland måste man välja. Ibland är också ett uteblivet val ett val.

Hur skulle du välja själv?

- Det vet jag inte, svarade Eleven. Jag har inte varit i den situationen.

- Punkt 12 på minneslistan, påminde Mästaren.

Eleven letade upp punkt 12 och läste "Går beslutet av skjuta upp?". Just för hans del var frågan inte aktuell och kunde tills vidare skjutas upp. Kanske visste han bättre när det någon gång i framtiden blev ofrånkomligt att bestämma sig.

Lektion sexton: PREDIKTION

MÄSTAREN VAR DENNA EFTERMIDDAG INTE PÅ HUMÖR. Han hade stängt in sig i husvagnen och när Eleven knackade på öppnade han bara dörren på glänt och sade:

- Jag är deprimerad. Kan du inte gå hem igen?
- Men jag har ju faktiskt betalt...
- Det har du inte. Du gav mig ett förskott för första hälften av kursen. Nu har vi redan avverkat långt mer än hälften.
- Men vi kom ju överens, hälften först, resten sist?
- I teorin, ja. Men man måste kunna ändra sig om verkligheten

visar sig annorlunda än man tänkt sig. Du skulle inte kunna tänka dig att betala ytterligare något i handpenning?

Det gick eleven med på, han hade precis så mycket på sig att det räckte till en dubbeltimme. Men mästaren vägrade komma ut. Så fick Eleven sitta på vagnens fotsteg, medan Mästaren satt där inne bakom dörren.

Dagens ämne var "Prediktion".

- Med prediktion menas att man försöker förutsäga något om något, hördes Mästaren bakom dörren. Har du hört talas om det?

- Är det inte det all vetenskap egentligen går ut på? Att med ledning av det man vet säga något om det man inget vet. Till exempel om framtiden?

- Nu skall vi tala om medicinsk prediktion. Om du möjligen minns vad förra lektionen handlade om?

- Om livets början, som inte är någon början.

- Ställ frågan så här: vad kan du veta, och vad vill du veta om det barn som ännu inte är fött?

- Om det blir en pojke eller flicka?

- Mer?

Eleven tänkte efter. Det var naturligtvis en massa saker som man kunde tänkas vilja veta, eller inte veta. Förutom könet att barnet var friskt, om det skulle bli begåvat, starkt, vackert, optimistiskt. Det verkade inte finnas någon gräns. Så varför inte skaffa sig en karta över barnets hela levnad innan man beslöt att sätta det till världen?

- Nu blev du visst tyst? muttrade Mästaren.

- Jo, svarade Eleven, antingen vill jag inte veta något alls, eller så vill jag veta allt som går att få veta.

- Som tur är går det inte att få veta allt. Men låt oss anta att det gjorde det. I så fall bleve du, eller någon annan, tvungen att i detalj betygsätta ditt blivande barns liv. Om betyget blev dåligt skulle du enligt samma sätt att tänka inte låta det födas. Så vad gör vi i stället? Vi lämnar det åt slumpen eller Vår Herre. Är det bättre, är det inte att fransäga sig sitt individuella ansvar?

- Vänta, vänta! avbröt Eleven. Det blir för mycket på en gång!

- Då tar vi det från början: förr i tiden kunde du inte veta något alls om ditt blivande barn. Numera kan du få veta en hel del. I framtiden, gissar jag, kan man få veta om inte allt så väldigt mycket. Hur skall vi göra?

- Talar vi nu om selektiv abort efter fosterdiagnostik?

- Bland annat. Men kärnproblemet är här inte abort. Abort är inte förbjuden. Vi talar om att abortera ett foster, inte för att det råkar vara ett ovälkommet foster, utan för att det är skadat, sjukt eller har en icke

önskvärd egenskap, eller saknar en eftertraktad egenskap. Men anta att du i framtiden kan ta ett piller före befruktningen och att detta piller bara släpper fram sådana spermier och sådana ägg som ger ett förväntat resultat, ett friskt och duktigt barn. Skulle du avstå från det pillret?

- Det låter som science-fiction!

- Många av de metoder vi har tillgång till numera var science-fiction för ett par decennier sedan: hjärtrtransplantationer, kloning, stamceller...

- Det blir för svårt. Kan vi inte tala om hur det är nu?

Eftersom tiden gick tyckte också Mästaren att det var bäst att hålla sig till dagsläget, och frågade:

- Under vilka omständigheter skulle du använda selektiv abort?

- Vid mycket allvarlig sjukdom som barnet inte kan överleva.

- Det ställer nog de flesta upp på. Men vad säger du om Downs syndrom?

- Då vet jag inte. Hur skulle ni, herr Mästare, göra själv?

- Jag skulle ta reda på närmare vad Downs syndrom innebär. Jag vet redan nu att det kan te sig ganska olika. Somliga lever ett till synes ganska bra liv, andra är svårt märkta av sitt funktionshinder. Men svara ”ja” eller ”nej”, det kan jag inte. Men låt oss i alla fall enas om att svår sjukdom eller svårt funktionshinder kan vara motiv för selektiv abort.

- Och hur är det med positiva egenskaper? Antag att det fanns ett test för intelligens?

- Men det gör det inte.

- Jag säger ”om det fanns...”.

Mästaren tänkte efter, så svarade han:

- Behöver vi bry oss om metoder som ännu inte är uppfunna?

Ibland kanske, om vi satsar resurser på att just ta fram till exempel ett fostertest för intelligens. Då finns det skäl att fråga sig om vi vill ha det. Men det är ganska sällan det finns ett sådant direkt samband. För det mesta har vi ingen aning om vad forskningen kommer fram till om tio, tjugo eller trettio år. Jag brukar säga att vi bör undvika att spela förmyndare för kommande generationer. Vi vet allt för litet om den värld våra efterkommande kommer att leva i. Våra barnbarn är säkert fullt kapabla att fatta sina egna etiska beslut. Antag att vi hade låtit 1930-talets etiker ”låsa” etiken för all framtid. Vilken värld hade du och jag levat i då?! För att bara ta några exempel: Vi hade levat i ett samhälle som tillämpar tvångssteriliseringar, förbjuder aborter och avvisar flyktingar av judisk börd. Värderingarna, etiken, kan inte vara alltför rigida. De måste kunna anpassas.

Med detta stängde Mästaren dörren om sig och ville inte prata vidare. På hemvägen mötte Eleven en kompis som var ute och rastade sin nyförvärvade hundvalp, ett litet vitt nystan som for hit och dit och bet i sitt koppel.

- Du anar inte vad kul det är med hund, sade kompisens. Just nu är han litet jobbig och biter sönder allt han kommer åt. Men när han blir större ska han ligga under skrivbordet när jag pluggar. Det finns en valp över av kullen föresten. Om du vill kan jag nog fixa den åt dig?

Men Eleven sade sig inte vara intresserad. Han hade inte tid med något husdjur. I varje fall inte förrän han löst de stora livsfrågorna.

Lektion sjutton: MÄNSKLIGA RESERVDELAR

DENNA EFTERMIDDAG NÄRMADDE SIG ELEVEN MÄSTARENS VAGN med viss tvekan och oro. Mästaren hade inte riktigt verkat sig själv sista tiden. Han talade med allt lägre och entonigare stämma. Det kunde gå minuter mellan svaren. Inte heller ville han visa sig. Han drack uppenbarligen också en del, lukten av gammal fylla kändes lång väg när han öppnade dörren på glänt. Var det kanske därför han inte ville visa sig, för att han ansåg sig icke presentabel? När Eleven dristade sig fråga hur det stod till, svarade Mästaren buttert:

- Det är min ensak!

Därmed ansåg Mästaren ämnet avslutat och började i stället, fortfarande bakom den halvöppna dörren, förhöra Eleven på dagens läxa som handlade om mänskliga reservdelar. Eleven rabblade:

- Vi måste skilja på yttre och inre reservdelar. Kryckor, glasögon och hörapparater är yttre reservdelar. Höftproteser och nytt hjärta är inre reservdelar. Inre reservdelar är således av två slag, döda och levande. Beträffande levande reservdelar finns sådana som hämtas färdiga från en annan individ, som hjärta och njurar, och sådana som odlas just som reservdelar. Man kan odla hudceller. Kanske kan man odla stamceller. Eller använda sig av kloning...

- Du talar bara om fakta, avbröt Mästaren. Vilka är problemen?

Det hade Eleven givetvis försökt räkna ut. Men det visade sig inte så lätt. Under vilka förhållanden man fick ta hjärta och njurar från andra var förstas en kontroversiell fråga. Men han hade på känn att det inte var det Mästaren var ute efter. Det var något annat. Mest på skoj kastade han fram:

- Två enäggstvillingar skulle kunna byta organ med varandra. Men vad händer om den ena tvillingen bara hålls som slav, som en sorts reservdelslager av den andra?

- Då bryter du mot alla tänkbara etiska principer, svarade Mästaren. Inte minst Kants regel att ingen människa enbart eller uteslutande får behandlas som ett objekt. Men jag antar att du fantiserar om att varje människa skulle kunna hålla sig, inte med en enäggstvilling, men med en säck tvillingorgan, hjärnan undantagen givetvis. Antag att man hade en nedfryst tvilling utan hjärna...

- Men, invände Eleven, det är ju science-fiction!

- Det är ett filosofiskt läroexempel. Låt oss förenkla exemplet: du tar en bit av din egen lever och håller den vid liv. När du många år senare har fått skrumplever, hämtar du ut din friska leverbit ur organbanken och låter sätta in den. Är det egentligen konstigare än att du tar en halvliter av ditt eget blod, fryser det, och sedan, när du skall genomgå en operation, tinar du upp ditt eget blod igen?

- Jag kan inte förklara det, med det *känns* konstigt.

- Jag håller med dig. Mycket av det medicinen sysslar med *känns* konstigt. När den första pace-makern kom, kändes det konstigt. Kunde man verkligen sy ihop en människa med en liten maskin som fick hennes hjärta att slå regelbundet? För att inte tala om den första hjärttransplantationen! Tänk att gå omkring med en död människas hjärta i kroppen medan det egna hjärtat ligger i en burk på patologen eller har kremerats. Allt detta *känns* konstigt. Varför? Därför att allt nytt skrämmer. Och, om du vill ha en darwinistisk förklaring, så är vårt känsloliv anpassat för ett annat sätt att leva än i vår nuvarande,

västerländska civilisation. Vår intelligens och våra känslor har sin bas i att vi för länge sedan levde som samlare och jägare, i en värld invävd i myter och sägner.

- Men att odla egna organ...

- Den starkaste invändningen mot det är knappast etisk i vanlig mening. Den starkaste invändningen har med ekonomi att skaffa. Att odla organ, om det alls blir möjligt, är mycket dyrt. I den konflikten hamnar all nya och avancerad behandling. Har vi verkligen råd? Varifrån skall pengarna tas? Vilka sjuka måste stå tillbaka för att nya metoder skall kunna prövas?

- Och vilket är ett svar, herr Mästare?

- Svar och svar. Självklart har jag inget färdigt svar. Det är inte heller min uppgift. Min uppgift är att visa på alternativen. Jag kan inte besluta i någon annans ställe. En god etiker träder alltid ut ur berättelsen, inte i sista kapitlet, utan i det näst sista. Men det var inte det vi skulle tala om. Vi skall diskutera, inte autotransplantation då du använder egna kroppsdelar eller kroppsvätskor, utan den spekulativa möjligheten att odla en hjärndöd tvilling att ha i frysen för framtida behov. Vad skulle du ha emot det – om vi utgår ifrån att det vore möjligt och inte alltför dyrt?

- Det strider mot Kants tes att ingen människa enbart får användas som objekt.

- Gör det?

Eleven insåg att han haft för bråttom - ty var den tvillingen verkligen en människa? Eller bara en kropp utan vare sig hjärna eller medvetande, ungefär som ett stycke odlad hud? Visserligen bestod "tvillingen" inte av enbart hud, men var det egentligen någon skillnad på att odla hud och att odla leverceller eller vilken annan celltyp som helst? Förutsatt förstås att inget medvetande fanns.

- Jag ändrar mig, sade Eleven. Om människobegreppet knyts till ett medvetande, och den nerfrysta tvillingen saknar medvetande, kan Kants princip inte tillämpas.

- Så du tycker att det bara är att köra på då? Att det inte finns några etiskt relevanta invändningar?

- Jag tror inte jag kan hitta några... Utom ekonomiska förstås.

- Tänk dig för.

Men eleven kunde inte komma på några andra etiska invändningar. Eftersom det inte rörde sig om en människa, bara om vävnad vars celler var stämplade med ett mänskligt genom.

- Låt mig säga så här, bröt Mästaren tystnaden: Du kan inte gå för fort fram. Kanske finns inga etiska invändningar i strikt mening, i varje fall inte enligt din uppfattning. Men det finns psykologiska faktorer som kan drabba redan accepterade behandlingar, som hjärttransplantationer. Genom att driva en ny, spekulativ teknik alltför hårt kan du hamna i ett läge som är sämre än där du befann dig nyss. Därför bör man alltid ha i minnet en sorts extra etisk princip...

- Och vad kallas den?

- Försiktighetsprincipen.

Lektion arton: UTVÄRDERING

MÄSTAREN VAR DENNA DAG SÅ TILLBAKADRAGEN att han inte ens öppnade dörren på glänt. I stället föredrog han att prata genom ventilen som satt halvvägs upp på dörren. För att höra honom fick Eleven stå på trappsteget och trycka örat mot ventilen. För en ögonblick kände han sig som om han befunnit sig stående i en biktstol med en mumlande präst på andra sidan gallret.

- Jag har en fråga, sade Eleven. Vad får man göra med hjärnan?

- I vilket syfte? viskade Mästaren med viss misstänksamhet i tonfallet.

- För att folk skall må bättre.

- Bättre och bättre? Jag har aldrig sett det som läkarens uppgift att skapa lycka. Vad man på sin höjd kan åstadkomma är att lindra olyckan.

- Det var faktiskt precis så jag menade. Vad får man ta till för att minska olycka och lidande?

- Jag förstår ändå inte problemet?

- Jo men får man till exempel skära i hjärnan eller utsätta den för elektriska chocker?

- Varför skulle man inte få det? Om metoden visat sig effektiv? Om man vill ta bort en tumör till exempel. Eller häva en depression.

- Jo men, hjärnan... invände Eleven. Vad vet man egentligen om den? Är den inte ett mysterium?

- Om hjärnan vet man numera ganska mycket. Om medvetandet däremot så gott som inget. Det finns de som menar att varken "jaget" eller "medvetandet" egentligen existerar.

- Och vad tror Mäster själv?

- Descartes sade "Jag tänker, alltså existerar jag". Jag har alltid funnit den definitionen överintellektualiserad, typisk fransk, ja rent av litet snobbig. Alla människor är inte tänkare. Säg i stället "Jag känner smärta, alltså existerar jag". Du kan inte slingra dig ifrån det faktum att du känner smärta. Alltså besitter du ett medvetande. Vem upplever detta medvetande? Jaget, eller kalla det gärna något annat, om du kommer på något bättre. Men det var inte din fråga. Du vill veta "vad man får göra" med hjärnan. Och jag upprepar: Du får göra allt det som du får göra med resten av kroppen, förutsatt att det är till patientens bästa.

- Får jag äta Prozac, inte för att jag är deprimerad, utan för att bli lyckligare?

- Lyckligare tror jag inte du blir. Prozac kan höja ett sänkt stämningsläge. Om pillren kan höja ett normalt stämningsläge är tveksamt. Men låt oss, som ett filosofiskt exempel, anta att Prozac gör dig lyckligare. Så, varför inte, varför skulle du inte få det?

- Men nyss, Mäster, påstod ni att det inte var läkarens uppgift att göra folk lyckligare?

- Jag har inte ändrat mig på den punkten. Men om det nu råkar finnas ett kemiskt medel som gör oss lyckliga, så varför inte? Själv tar jag mig då och då ett gott rus. Det är inte bra för min lever. Om jag kunde skaffa mig ett rus utan att det påverkade min lever, skulle jag föredra det.

- Är då människan inget annat än kemi?

- Du skall inte ringakta kemin. Universum består av olika kemiska

ämnen i olika kombinationer. Också människan. Så säg inte ”bara” kemi. Säg i stället ”den vidunderliga kemi som människan består av”. Om inte människan bestod av kemi skulle jag inte kunna hälla alkohol i mig och sedan känna av ruset. Frågan är inte om människan består av kemi, utan om hon också består av något annat och mer än kemi.

- Och?

- Själv nöjer jag mig med att bestå av kemi. Hur du vill ha det är din sak. Men håller vi inte på att komma ifrån ämnet?

Det tyckte Eleven också eftersom han egentligen ville ha svar på en annan fråga: om psykoterapi har samma verkan som Prozac, vilket bör man då föredra?

- Vad tror du själv? frågade Mästaren.

- Jag är ju ingen psykiater...

- Inte jag heller. Det är inte nödvändigt. Patienter däremot blir vi alla förr eller senare. Föreställ dig att du är patient. Vilket skulle du föredra?

- Det beror väl på?

- Precis. Det beror på. Om du går till en psykiater vill du att hon berättar fördelar och nackdelar med Prozac eller med samtalsterapi. Och att ni sedan resonerar er fram till vad som kan tänkas vara bäst. Prozac har biverkningar. Psykoterapi kan också ha biverkningar. Oskickligt genomförd kan den röra upp en massa ångest och självömkan i onödan. Prozac kan du få genast. Psykoterapi kan du få vänta på i månader. Summa summarum: det behövs ingen särskild etik för de psykiska åkommorna. Det är bara att följa den vanliga tågordningen: diagnos, prognos, behandling, uppföljning... Antingen du rekommenderas Prozac eller psykoterapi, eller en kombination av bägge, har du rätt att veta om behandlingen står på vetenskaplig grund.

Det insåg också Eleven. Men i hans fråga låg också något annat, förhållandet mellan kropp och själ. Att skador i hjärnan kan påverka själslivet, fick väl anses bevisat. Men kan också upplevelser skada hjärnan?

Mästaren svarade:

- De gamla filosoferna brukar tala om Psyke och Materia. Låt oss i stället tala om medvetande och hjärna. Skadar du hjärnan i en trafikolycka får du rubbningar i medvetandet. Får du veta att din bästa vän är skadad i en trafikolycka kommer det också att påverka din hjärna och ditt medvetande. Skadan i din väns hjärna kan vi se med olika röntgenmetoder. Chocken du får av meddelandet om vännens skada kan vi inte se på röntgen. Men det beror inte på att skadan, avtrycket, inte finns, utan sannolikt på att instrumenten är för dåliga. Om du inte går med på det senare påståendet, måste du uppfinna en värld utanför den materiella, utanför naturlagarna. Inte mig emot. Men det ska nog mycket till innan du får mig med på den trollkonsten.

Lektion nitton: LIVETS SLUT

MAN VAR NU FRAMME VID DEN SISTA LEKTIONEN. Eleven tyckte det var trist att lämna Mästaren. Dessutom bekymrade han sig för Mästarens hälsa. Han hade en känsla av att lektionerna trots allt hållit Mästaren uppe. När deras dagliga möten nu upphörde var risken att Mästaren skulle sjunka allt djupare in i sig själv. När han hunnit så långt i sina funderingar, erinrade sig Eleven kompisens hundvalp. Eleven ringde denne. Jo, det fanns fortfarande en valp över. Eftersom den var av blandras hade den inte gått att sälja. Ägaren var därför beredd att skänka bort den.

Eleven hämtade valpen och tog den i en bag. Han satte väskan bakom eken och gick sedan och knackade på husvagnens dörr. Men Mästaren vägrade öppna dörren, så de fick prata genom ventilen.

- Detta är vår sista lektion, muttrade Mästaren. Det handlar om livets slut. Till skillnad från livets början – som är en chimär – är livets slut ofrånkomligt. Alla cellerna i din kropp kommer att dö. Nå min unge vän, vad har du att säga om livets slut? Hur ser fakta ut?

Eleven redovisade att han hade tagit reda på att strax över 90.000 svenskar dog varje år. De allra flesta dog i hjärt-kärlsjukdomar och cancer. Men hur de dog, om de fick en anständig död, därom fanns inte många uppgifter på biblioteket eller på nätet.

På detta svarade Mästaren att det tyvärr var alldeles sant, det fanns nästan inga uppgifter om döendet. Men troligen var det ändå så att de allra flesta fick en någorlunda anständig död. Ville man ha statistik på saken fick man gå till Holland, det land som bäst undersökt de egna medborgarnas döende. Om situationen i Sverige i stort sett var densamma som i Holland, och det fanns egentligen inget skäl att tro annorlunda, så riskerade några få procent, två-tre procent kanske, att utsättas för oacceptabelt lidande innan de dog. Och de var just dem som Mästaren ville diskutera:

- När du blir färdig läkare om några år, och om jag då vänder mig till dig för att be dig hjälpa mig att dö, vad svarar du då?

Eleven som tyckte frågan var obehaglig, nästan äcklig, svarade:

- Hur skall jag kunna veta det?

- Det vet du visst. Du svarar förstås nej, eftersom eutanasi, aktiv dödshjälp, är förbjuden enligt lag.

- Då säger jag väl nej då.

- Och?

- Och??

- Sedan går du härifrån, eller sätter dig ner och tittar på hur jag lider och marteras till döds?

- Jag ser väl till att Mäster får morfin eller något annat ...

- Morfin har jag redan fått, plus en hel del annat. Det hjälpte inte.

Nu vill jag att du hjälper mig att dö. Jag till och med bönfäller dig!

- Jag ringer på en psykiater!

- Hon har redan varit här. Hon kunde ingenting göra. Hon tyckte att mitt känsloliv var helt adekvat med hänsyn tagen till min situation.

- Jag fixar en plats på hospis!

- Jag vill inte ligga på hospis. Jag vill dö hemma.

Eleven hade på tungan att säga ”skyll dig själv då”, men han insåg att Mästaren menade allvar. I stället försökte han passa in Mästarens begäran under de fyra etiska grundprinciperna: Enligt autonomi

skulle Mästaren själv få bestämma om sitt liv. Principen Icke-skada var svårare: att döda någon var väl att skada? Men om man formulerade om principen till att Göra Gott? Att få slut på ett outhärdligt lidande var onekligen att göra gott. Och Rättvisprincipen...nej, den verkande inte vara tillämpbar. Till slut sade han:

- Det kanske är så här: Det kanske kan vara etiskt riktigt att hjälpa någon att dö. Men lagen förbjuder det likafullt.

- Strunta i lagen så länge! Etik är inte samma sak som juridik. Juridiken kommer ofta på efterkälken. Vad du måste ta ställning till är om det kan vara etiskt försvarbart att hjälpa mig att dö om jag har svåra plågor och jag tigger dig om hjälp att dö.

- Men självmord är väl inte förbjudet?

- Nej, det var länge sedan man kunde straffas för att man försökt ta livet av sig. Det är inte heller straffbart om du hjälper någon annan att begå självmord, genom att skaffa fram tabletter till exempel. Förutsatt att du inte arbetar i vården. Men jag vill inte begå självmord. Hur vet jag att jag inte misslyckas och hamnar i respirator? Eller låt oss säga så här: jag är förlamad från huvud till fot och kan inte begå självmord. Jag måste helt enkelt få hjälp!

Eleven hade inget svar och kände sig allt olyckligare.

- Då gör vi så här, sade Mästaren. Du tar den där mallen jag gav dig, och så sätter du dig och fyller i den medan jag tar en liten middagslur.

Och Eleven satte sig under eken och försökte lösa uppgiften:

1 - VILKET ÄR PROBLEMET? Att en del människor kan tänka sig dödshjälp medan andra är starka motståndare till det.

2 - HUR SER FAKTA UT? Att döendet undantagsvis kan vara svårt.

3 - VILKA ÄR INTRESSENTERNA? I första hand den som skall dö, i andra hand den som eventuellt skall ge dödshjälp, i tredje hand familj och vårdpersonal, i fjärde hand...?

4 - PÅ VILKA PUNKTER ÄR MAN OENSE? Om det kan vara etiskt försvarbart att avsiktligt förkorta en döendes liv.

5 - VARFÖR ÄR MAN OENSE? Den ena sidan anser att dödshjälp i första hand är en privatsak. Den andra sidan att patienten inte har rätt att få dödshjälp.

6 - VILKA ÄR DE OLIKA INTRESSENTERNAS ARGUMENT? Den ena sidan hänvisar till självbestämmandet och rätten att slippa svårt lidande. Den andra till att livet är heligt, att människor inte vet sitt eget bästa, att dödshjälp är onödig eller att dödshjälp kan missbrukas och ges mot någons vilja.

7 - KAN MAN ENAS OM ATT RANGORDNA ARGUMENTEN? Man kan i varje fall försöka.

8 - HUR SER KÄRNKONFLIKTEN UT OM DEN RENODLAS? Det finns förmodligen olika mening om den saken. Kanske handlar det om att sätta självbestämmandet mot risken för missbruk.

9 - ÄR KONSENSUS MÖJLIG? Nej.

10 - HUR GÖR VI OM VI ÄR OENSE? Fortsätter samla fakta och argumentera.

11 - KAN VI RÖSTA OM SAKEN? Varför inte?

12 - GÅR BESLUTET ATT SKJUTA UPP? Nej. Inte om uppgiften

stämmer att upp emot 2.000 svenskar årligen dör under oacceptabla omständigheter.

13 - **BESLUTETS KORTSIKTIGA KONSEKVENSER?** En stor lättnad för dem som fruktar en svår död och som nu vet att det finns en reservutgång. Besvikelse för dem som vill skydda liv till vilket pris som helst. Rädsla hos somliga att de ska tvingas till dödshjälp.

14 - **LÅNGSIKTIGA KONSEKVENSER?** Får man noga följa upp. Skulle det gå snett får man backa.

15 - **AVVIKANDE MENINGAR.** Hänvisa i första hand till självbestämmandet. De som inte kan tänka sig dödshjälp måste försäkras att de slipper.

16 - **GÅ TILLBAKA TILL RUTA ETT!** Gör det!

När han var klar knackade han på dörren och Mästaren öppnade på glänt:

- Nåå...?

- Jag känner mig inte riktigt färdig. Ur rationell synpunkt verkar eutanasi riktig, men det *känns* inte rätt...

- Låt det sjunka in. Jag sade i början på lektionen att jag kanske skulle kalla på dig när du fått din läkarexamen. Det lär väl dröja en fem, sex år. Men vid det laget, om jag verkligen behöver hjälp, då vill jag att du ger mig ett klart ja eller ett klart nej.

Där med var snabbkursen i medicinsk etik slut. Endast slutbetalningen återstod. Men i stället för att sticka in sedlarna under dörren, lade Eleven pengarna i den öppna bagen, i vilken hundvalpen låg och sov. Sedan placerade han bagen framför husvagnen och gick och ställde sig bakom eken och väntade.

Det dröjde innan Mästaren gläntade på dörren. När han fick syn på väskan med hunden drog han genast igen dörren igen. Men Eleven beslöt att vänta litet till. Efter en stund började valpen gnälla. Strax därpå stack Mästaren ut huvudet igen och tittade på valpen. Sedan såg han sig om, och - uppenbarligen i tron att ingen såg honom - klev han ner från vagnen, lyfte upp valpen och satte sig på fotsteget sig med hunden i knät.

Eleven klev nu fram bakom eken. Men Mästaren brydde sig inte om honom, han var fullt upptagen med att trösta valpen. Eleven vände då och tassade därifrån.

Ett par dagar senare fick Eleven ett tjockt brev med posten. När han öppnade kuvertet fann han att det innehöll vad som var kvar av Mästarens filosofiska anteckningar, de som Eleven hjälpt till att samla ihop sedan vinden blåst iväg med dem.

ABORT

Den kanske mest inflammerade medicinska frågan globalt sett. Ett stort antal kvinnor dör eller får sina liv förstörda efter illegal abort. Innan Sverige fick sin nuvarande abortlag 1975 gjordes flera tusen illegala aborter, så höga siffror som 10.000 per år har nämnts. Nu görs i stället något över 30.000 legala aborter. Enligt lagen bestämmer kvinnan själv upp till och med 18:de veckan. Därefter kan abort endast göras efter tillstånd av socialstyrelsen. För fostret finns en liten överlevnadschans från 22-23:dje veckan, vilket gör att socialstyrelsen försöker hålla sig under den gränsen. Kärnproblemet är synen på det befruktade ägget och fostrets moraliska ställning. Många menar att "fullt" människovärde råder från befruktningen och att det inte är förhandlingsbart. De mest extrema sätter likhetstecken mellan abort och mord. Man talar också om "rätten att födas".

AKTÖR

Aktör betyder att någon är aktiv, att man i en etisk konflikt driver sitt eget eller andras intresse. Ett foster eller en senildement människa kan inte vara en aktör.

BEHAVIORISTISK MÄNNISKOSYN

Behaviorismen har sina rötter i Pavlovs reflexlära och växte fram i USA i början på 1900-talet. Central är synen på människans formbarhet genom träning och uppfostran. Generna tillmäts liten betydelse. John Watson, behaviorismen grundare, påstod att vilket friskt barn som helst med lämplig träning kan uppfostras att lyckas med vilken karriär som helst, bli vetenskapsman, konstnär, militär eller gangster. I mer dämpad form har behaviorismen lämnat viktiga bidrag till terapier som försöker träna bort psykiska besvär som fobier.

DETERMINISM

Betyder att allt är förutbestämt och att den fria viljan kan vara en illusion. Argumentet att allt skulle vara förutbestämt kan dock ha högst skiftande bakgrund: antingen att en allsmäktig gud bestämmer allt, att fysikens lagar är ett låst system, eller att generna helt styr våra liv.

DYGDETIK

Betonar karaktärsdrag i stället för handling. Tanken är att den människa som besitter ett antal dygder som mod, sinnesnärvaro, ansvarskänsla, självinsikt, samarbetsförmåga, rättrådighet, empati etc. har bättre chanser än dem som inte besitter dessa dygder att fatta etiskt riktiga beslut och handla moraliskt. Anhängare av dygdetiken brukar inte betrakta dygdena som medfödda utan de nås genom mönad och bildning, särskilt inom de humanistiska ämnena.

DÖDSBEGREPP

I de allra flesta fall är konstaterandet om nå-

gon är död inget problem. Men hela människan dör sällan på en och samma gång. Hjärtat kan slå trots att hjärnan är död, vid hjärtbyte dör inte hjärnan, vid syrebrist förlorar njurarna inte sin funktion lika snabbt och definitivt som hjärnbarken. Förr såg man i första hand till hjärt- och lungfunktionen för att konstatera dödens inträde. Numera står personbegreppet i centrum. När de högre hjärnfunktionerna har upphört för alltid finns inte längre någon person, även om kroppen kan leva vidare ännu en kortare tid.

EKONOMISK MÄNNISKOSYN

ser människan som kund. Livet kan ses som en marknad styrd av utbud och efterfrågan; jämför ord som "äktenskapsmarknad". Människan-kunden styrs av rationella val på livets många marknader. På senare tid har ett närmande skett mellan evolutionsbiologer och ekonomer. De tillämpar varandras modeller, inte minst inom den så kallade spelteorin. Spel-teorier handlar om vilka vinster respektive förluster som står att få genom att samarbeta eller inte samarbeta.

EMPATI

Betyder inlevelse i en annan människa, att man försöker sätta sig i den andra människans ställe.

ETIK

Kallas också moralfilosofi och betecknar det systematiska tänkandet kring ont och gott, rätt och fel. Ibland används etik om sättet att leva, vilket liv som är gott respektive ont.

ETIKENS GRUNDPRINCIPER

Den medicinska etikens principer är fyra: Autonomi, Icke-skada, Göra Gott och Rättvisa. Ibland slås Icke-skada och Göra gott samman till en princip.

ETIKENS URSPRUNG

Förr – när Kyrkan hade monopol på etiken – menade man att vi fått ett samvete nerlagt i oss av Gud, ett samvete som fungerar som en sorts kompass; vi "känner på oss" när något är rätt eller fel. En icke-religiös förklaring till denna känslokompass är att evolutionen vaskat fram detta "sociala sinne". En teori är att detta har med forntida matdelning att göra. I ett jägarsamhälle kunde ett jaktlag fälla ett byte som var för stort att konsumera innan det ruttade, samtidigt som andra jaktlag kom hem tomhänta. Om man då delade med sig gick inget kött till spillo och man kunde räkna med att vid ett annat tillfälle, när ens egen jaktlycka varit dålig, få vara med och dela de andras byte.

EUTANASI

Kallas också aktiv dödshjälp och innebär att en dödssjuk människa liv förkortas på patientens egna, frivilliga begäran.

EVOLUTIONSBIOLOGISK MÄNNISKOSYN

Människan är en varelse underkastad den darwinistiska evolutionen. Hon är ett däggdjur och resultatet av en lång utvecklingskedja. Den ena arten har gått över i den andra. För minst fem miljoner år sedan började schimpansens och människans förfäder att gå skilda vägar. Innan människan blev människa var hon en mer eller mindre aplik förmänniska. Det har funnits en lång rad olika förmänniskor. För ungefär 200.000 år sedan uppkom den moderna människan i Afrika. Dagens människa skiljer sig genetiskt mycket litet från denna första "riktiga" människa.

De olika "raserna" på Jorden skiljer sig visserligen åt genom hudfärg och kroppsform, men strikt genetiskt finns inga egentliga rasskillnader. Variationer i egenskaper inom en grupp är mycket större än mellan grupper. Generna är dock inte oväsentliga. Det genetiska bagaget knådas och förstärks eller försvagas av miljöfaktorer. Vissa mänskliga egenskaper, framför allt de som är knutna till könet och har med reproduktionen att skaffa, antas ha ett relativt starkt genetiskt inslag.

Kritik har riktats mot den evolutionsbiologiska människosynen för att den inte tilldelar människan en tillräcklig särställning, för att den förstärker könsskillnader, att den inget säger om meningen med livet och för att den kan uppfattas som deterministisk och pessimistisk.

FOSTERDIAGNOSTIK

Den vanligaste formen är ultraljud. Snart är det sannolikt möjligt att göra fosterdiagnostik i stor skala med enkla blodprover från modern. Fosterdiagnostik kan ses som ett försök till sortering. För att uppfylla den begripliga önskan att få föda ett friskt barn, letar man efter foster som misstänks bära på sjukdomsanlag. Eftersom abort är tillåten upp till 18:de veckan kan ingen hindras att göra selektiv abort. Vid vanlig abort är skälet att man inte kan eller vill föda barn; selektiv abort innebär att man inte vill föda ett särskilt, utpekbart blivande barn med vissa sjukdomar, skador eller funktionshinder. Den etiska konflikten ligger i att detta kan uppfattas som diskriminering. Flera handikapporganisationer motsätter sig fosterdiagnostik som följs av selektiv abort. De anser att man kränker handikappades människovärde genom att välja bort ännu inte födda handikappade.

FUNDAMENTALISM

Föreställningen om att det bara finns en sann religion, en sann ideologi, en sann idé eller en sann politik. Fundamentalismen leder till intolerans, eftersom fundamentalisten är övertygad om att alla andra har fel.

GYLLENE REGELN

Man brukar tala om etikens "gyllne regel". Som exempel brukar anföras Kants förslag att man ska handla så att ens handlingar kan upphöjas till allmän lag, eller med Jesu "att älska din nästa så som dig själv" eller översatt till

ett profant språk, "att behandla andra så som du själv vill bli behandlad".

HUMANISM

Begreppet är mångtydigt. Somliga tolkar humanism som en sekulär (icke-religiös) livsåskådning. Avgörande är i så fall avståndstagandet från all religion; religionskritiken kan ibland få karaktären av direkt kristendoms-kritik. Några (Sartre) menar att humanism handlar om människans ensamhet och ser henne som utslängd på vinst och förlust i universum. För andra har humanismen sin tyngdpunkt i tron på människan som en självständig tänkande varelse som försöker fatta rationella beslut, visar tolerans mot olikstänkande och baserar sina värderingar i de mänskliga rättigheterna. Humanism kan också vara ett bildningsideal. Endast den humanistiskt bildade människan är en "fullvärdig" människa. Humanism kan också uppfattas som en sorts minsta gemensamma nämnare i den västerländska etiken, gärna med en idealistisk anstrykning. I det senare fallet finns ingen direkt motsättning mellan religion och humanism; man kan t ex vara både kristen och hylla humanismen. Man talar då gärna om ett inneböende, oförstörbart människovärde. Humanism kan också vara beteckning på en historisk epok, som renässanshumanismen.

HÄLSA

Den officiella WHO-deklarationen säger att hälsa är något mer än frihet från sjukdom. Hälsa innebär fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande. Det är en ohanterlig definition som dessutom hotar att medikalisera mänskligheten. Andra definitioner av hälsa är i stället kopplade till funktionsned-sättning. Det finns också en hälsodefinition baserad på upplevelse; hit hör uttryck som "att vara hemmastadd i själv". Man kan bära på en sjukdom och ändå vara hemma i sig själv, det vill säga må ganska bra. En praktisk men något kärv definition lyder: "hälsa är fördragbart lidande".

INFORMERAT SAMTYCKE

Informerat samtycke används oftast i samband med självbestämmande, autonomi. För att kunna utöva sitt självbestämmande och göra rationella val, måste man ha tillräckliga kunskaper och insikter i valets tänkbara konsekvenser.

INTEGRITET

Integritet betyder "okränkbarhet" eller "orubbat tillstånd", eller precisare: rätten att slippa kränkas. Integritet har med privatliv eller privatsfär att skaffa. Alla har rätt till respekt. Man får inte, utan att först be om lov, komma en människa alltför nära, varken fysiskt eller psykiskt. Alla har rätt till en intimsfär liksom alla har rätt att hemlighålla känsliga uppgifter om sin person. Somliga menar att rätten till Integritet är så viktig, att den bör nämnas som en egen, femte etisk grundprincip vid sidan om Autonomi, Skada, Godhet och Rättvisa.

När förmågan till självbestämmandet försvinner, som hos en dement, eller aldrig har funnits, som hos ett gravt hjärnskadat barn, finns ändå rätten till integritet. Också den som är medvetlös har rätt till respekt från omgivningen. Ingen har rätt att kränka någon annan av det enkla skälet, att den senare inte kan försvara sig eller inte upplever kränkningen. Den gyllne regeln – att inte göra mot andra vad du inte vill att andra ska göra mot dig – passar väl in på integritet. Integritet är att få sina mänskliga rättigheter respekterade när man själv inte förmår hävda sin rätt.

INTRESSENT

Intressent förutsätter inte att man kan agera aktör, bara att man har ett intresse att bevaka. Kan man bevaka detta intresse själv, är man både intressent och aktör. Om någon annan måste bevaka ens intresse är man enbart intressent. Det ligger till exempel i fostrets intresse att modern inte dricker stora mängder alkohol som kan ge fosterskador. Men eftersom fostret inte är i stånd att bevaka detta intresse, kan någon annan bli aktör i fostrets ställe. Begreppet intressent kommer därmed att tangera integritet. Alla kan inte vara aktörer – men alla har intresse av att få sin integritet respekterad.

INTUITION

Ordet har flera betydelser. Här avses med intuition främst en omedelbar känsla av insikt utan föregående analys av problemet. Man känner på sig vad som är rätt eller fel. I etiska sammanhang blir intuition närmast en synonym för samvete.

KLONING

Kloning förekommer ofta i naturen. Enäggs-tvillingar är kloner. Kloning kan också göras artificiellt genom att man sårar på totipotenta celler. 1997 visades att det finns en annan metod att kлона genom att ta arvsmassan från en kroppscell och låta den ersätta kärnan i ett ägg. Resultatet blev Dolly, ett lamm med (så gott som) samma arvs massa som sin mor. Senare har flera andra arter klonats.

KONSEKVENSETIK

Kallas också utilitarism eller nyttomoral och är handlingsorienterad. Man ser till resultatet på kort och lång sikt. En riktig handling är den som leder till ökad lycka eller minskat lidande i världen. Ibland ses lycka eller lidande som knutet till individer, ibland talar man om ”mängden” av lycka eller lidande. I nyare varianter kombinerar man gärna konsekvensanalysen med rättvisa och lägger stor vikt vid fördelningen av lycka-lidande individer emellan. Många konsekvensetikere tar också in högre djur i sina etiska ekvationer; det är fel att åsamka någon varelse lidande i onödan aningen det rör sig om en människa eller ett djur.

KONSENSUS

Att man kommer fram till en överenskommelse som alla i en grupp kan enas kring.

KRÄNKNING

Kränkning kan vara fysisk, som misshandel eller våldtäkt; kränkning och skada kan då närmast uppfattas som synonymer. Men kränkning används ofta också om värdeuppfattningar. Det som kan kränkas är ett värde, en känsla eller en uppfattning. Någon upplever sig bli kränkt.

LIVMODERMILJÖN

Att livmodermiljön har en avgörande betydelse för det blivande barnets hälsa framstår som ett allt viktigare faktum. Alkohol och narkotika kan skada fostret. Också moderns födo-intag kan antagligen påverka risken för hjärtinfarkt, diabetes eller cancer långt senare livet. Ju säkrare prediktionen (förmågan att förutse) blir, desto högre krav kan komma att resas på den blivande moderns livsföring. Kvinnans rätt att fritt leva sitt liv kolliderar då med fostrets rätt till en god livmodermiljö.

LIVSFÖRLÄNGNING

Människans maximala livslängd brukar anges till 120 år. Att människor strävar efter hög ålder brukar anses hedervärt. Men den bilden kan komma att ändras när den biologiska mekanismen för åldrandet blir bättre kartlagd. Då får man räkna med att försök görs att förlänga livet. Ska det alls tillåtas? På vilken grund i så fall? Vem ska betala? Man kan gissa att livsförlängning kommer att bli en affär för de kapitalstarka.

LIVSKVALITET

Detta diffusa begrepp förekommer ofta i debatten. Man kan inte utan vidare sätta likhetstecken mellan mänskliga rättigheter och livskvalitet. Mänskliga rättigheter är en sorts principdeklaration, medan livskvalitet gäller en alldeles särskild människa som kan leva under mycket speciella omständigheter. När det gäller den basala livskvaliteten är man nog i stort sett ense: ett dragligt liv kräver förutom mat och tak över huvudet ett mått av trygghet och hyggliga relationer. Alla människor vill bli älskade och sedda. Men sedan går kraven isär, i västerländsk kultur intar personlig frihet en central plats, i andra mer kollektivistiska kulturer tillmäts friheten mindre vikt. Det finns människor som gärna överlämnar viktiga beslut åt andra. Livskvaliteten kan därför vara högst individuell.

Frågan kommer då att glida över till vem som avgör någons livskvalitet. Det enkla svaret är förstås att ”subjektet”, den som är utsatt för den aktuella livskvaliteten, ska avgöra. Men det fungerar inte alltid. Små barn och senildementa har en begränsad förmåga att bedöma och bestämma sin livskvalitet. I så fall måste någon ”vikariera” för dem, kanske en person i deras närhet. Eller så får staten genom lagstiftning garantera en acceptabel livskvalitet.

MORAL

Moral brukar, till skillnad från etik, få beteckna en handling, en handling som sker av fri vilja.

Man handlar moraliskt eller omoraliskt i förhållande till den etik man bekänner sig till. Är abort tillåten enligt etiken kan abort vara rätt handling. Den som är påvetrogen katolik skulle däremot anse abort fel eftersom hans/hennes etik förbjuder abort. Ett annan definition av moral är att säga att moral – till skillnad från etik – främst har med relationer att skaffa, hur vi behandlar varandra.

MÄNNISKOSYN

Med människosyn brukar man mena en helhetssyn på människan, uppfattningen om människans uppkomst, hennes historia, hennes väsen, hennes ställning i skapelsen/naturen och varför hon handlar som hon gör. Förenklat kan man indela människosyn i människans natur, människans värde och människans ansvar.

MÄNNISKOVÄRDE

Enklast är att se människovärde som tillgången till de mänskliga rättigheterna, alltså ett rättighetsbaserat, lagfäst människovärde. Detta människovärde kan närmast betraktas som en juridisk överenskommelse. Ett religiöst grundat människovärde ses i stället som ett inneboende, av Gud givet värde; människan är Guds avbild och vi är alla lika inför Gud. Ibland talar man om ett "humanistiskt" människovärde som framför allt betonar människans fria vilja och hennes ansvar. Andra menar att människan visserligen har rättigheter men att det också gäller djuren. Det man inte får göra mot en människa får man inte heller göra mot ett (högre) djur.

NORMETIK

Kallas också regeletik och utgår från att det finns ett antal eviga principer eller föreskrifter för moraliskt handlande. Varje handling som bryter mot en princip är omoralisk. Regeln är inte förhandlingsbar. Typexemplet är Tio Guds Bud. Budet "du skall icke ljuga" ses som absolut; det är förbjudet att ljuga oavsett konsekvenserna.

NATURBASERAD MÄNNISKOSYN

Sätter naturen, Skapelsen, i centrum. Människan är en varelse bland andra unika varelser men har ingen självklar överhöghet eller rätt över andra. Man kan urskilja en profan och en religionsliknande gren. Den förra består av biologiska darwinister som inte intresserar sig för mystik. Anhängare av den andra grenen hyllar naturen som en sorts gudssurrogat. Naturen uppfattas som helig. Det finns en naturens ordning som inte får rubbas. Naturen kan också ses som bärare av en hemlighet, en hemlighet som inte bör avslöjas. Att kartlägga arvsmassan räknas ibland till dessa förbjudna avslöjanden. Människan är en del i ett allomfattande, holistiskt system men betraktas inte som "skapelsens krona". Många hävdar att djur och människor har samma "värde". Delar av den naturrörelsen – som New Age – är inte sällan vetenskapsfientlig och använder en omvänd bevisföring: allt som inte är mot-

bevisat antas vara sant.

PERSON

Person är en människa som besitter någon form av medvetande, t ex att kunna känna smärta. Personbegreppet används ibland också om djur. Man behöver enligt somliga filosofer alltså inte vara människa för att vara en person.

PLACEBO

Placeboeffekter kan ibland vara avsevärda och svårförklarliga. De goda effekterna öppnar möjligheten att behandla med inaktiva substanser. Men har man rätt att "lura" patienter, genom att ge dem sockerpiller och samtidigt påstå eller låta påskina att man ger ett aktivt läkemedel? Effekten kanske blir densamma och biverkningarna färre - men förfarandet innebär att man behandlar utan det informerade samtycke, som annars ses som grunden för en god och öppen relation mellan vårdgivare och patient.

POSTMODERNMÄNNISKOSYN.

Den rådande västerländska vetenskapssynen är i huvudsak ett arv från 1700-talets Upplysning. Upplysningen kallas också Det Moderna Projektet. Föreställningen om en existerande verklighet är central. Med alltmer förfinade metoder kan vi ställa upp modeller och rita kartor som kommer allt närmare den egentliga verkligheten. Man talar också om en teori, en hypotes eller ett resultatets förklaringsvärde. Utveckling innebär att dessa förklaringsvärden blir allt bättre.

Postmodernismen ifrågasätter denna uppfattning. Det finns ingen egentlig ursprunglig verklighet, i stället rör vi oss i mänskliga konstruktioner. Konstruktioner hämtar näring ur varandra. Det viktiga blir då att dekonstruera, att granska och plocka sönder dessa konstruktioner. Upplysningens utvecklingsoptimism har gått förlorad. Naturvetenskap och rationalitet ses inte längre som väsentliga. Postmodernismen kan uppfattas som ett uppror mot naturvetenskapen, inte minst evolutionsbiologin.

PREDIKTION

Vissa genetiska sjukdomar kan diagnosticeras innan de brutit ut. Den som bär på anlaget för Huntingtons sjukdom kommer att insjukna förr eller senare. Men också vanliga sjukdomar, som vissa former bröst- och ovarialcancer, kan upptäckas innan de manifesterat sig. Prediktiv (förutsäggande) medicin kan ge upphov till svåra etiska problem. Är det till fördel eller till nackdel för en människa som bär på anlag för Huntington att få veta det innan sjukdomen brutit ut? Till en del handlar problemet om "rätten att inte veta". All kunskap är inte av godo. Att testa sig kan emellertid vara av stor betydelse till exempel om man tänker skaffa barn.

PREMATURA BARN

Med förbättrad teknik kan allt yngre barn räd-

das. För närvarande går gränsen vid 22-23:e veckan. Statistiken är osäker. Nyfödda som visar mycket svaga livstecken kanske aldrig överförs till intensivvård. Också på intensivvården görs en preliminär bedömning om det meningsfulla i att sätta in livräddande insatser. Vården av prematura barn väcker en rad svåra etiska frågor. Vilka ska man försöka rädda? Vem tar beslutet? Hur förfara med de barn man inte tänker rädda?

PRIORITERING

Inom den medicinska etiken är rättvisa ett av nyckelbegreppen. Rättvisa innebär enligt ett vanligt sätt att se att man prioriterar, ordnar kön, så att den som är i större behov av vård får gå före den som har mindre behov.

PSYKOANALYTISK MÄNNISKOSYN

Sigmund Freud var från början läkare och hade en naturvetenskaplig grundsyn. Hans psykoanalys kan dock vara svår att passa in i biologisk eller evolutionsbiologisk ram. Sexualiteten har enligt Freud en central roll i människans utveckling. Det lilla barnets första kärlek är modern, vilket för pojkars del leder till en svartsjukekonflikt, en Oedipuskonflikt, med fadern. Våra handlingar styrs i hög grad av det omedvetna som är oåtkomligt för direkt insyn. Genom att tala och associera kring barndom och drömmar kan vi få bättre självkännedom. Numera hör man ofta analytiker tala om psykoanalysen som en hermeneutisk – tolkande, inkännade – vetenskap. Denna vetenskapsuppfattning hänför psykoanalysen till humanvetenskaperna och fjärrar den från naturvetenskaperna. Konflikten blir särskilt tydlig i utvärdering av behandlingar.

RELIGIÖS MÄNNISKOSYN

Religioner kan se mycket olika ut. Somliga har en gud, andra har många. Gemensamt för så gott som alla religioner är dock att de ser skapelsen som en ordnad plan, en plan som människan inte bör rubba. Människan har en särställning i skapelsen och det finns en mening i tillvaro. Denna mening kan dock vara dold för människan. Många religioner kan också berätta om vad som sker efter döden, och i några fall vad vi varit med om innan vi föds. De religioner som är vanligast i Europa, kristendom, judendom och islam, har relativt likartade grundföreställningar: människan är inte (bara) ett däggdjur utan utvald genom att hon är skapad till Guds avbild. Människan är Guds "representant" på Jorden. Människolivet är därför heligt, en gåva av Gud. Den som kränker ett människoliv kränker också Gud. I medicinska sammanhang uppkommer etiska konflikter särskilt kring livets början, i frågor som preventivmedel, fosterdiagnostik och aborter, och vid livets slut, som eutanasi.

SELEKTIV ABORT

Abort som görs för att slippa föda ett barn med vissa (förmodade) sjukdomar, handikapp eller egenskaper.

STAMCELLER

Totipotenta och pluripotenta celler kallas stamceller. En stamcell kan ge upphov till nya stamceller, eller – med rätt stimulans – utvecklas vidare. Stamceller från befruktade ägg kallas embryonala stamceller. Också en vuxen kropp innehåller stamceller, till och med i hjärnan. Lär man sig styra stamceller kan de användas som en sorts reservdelslager, som vid behov kan bilda organvävnad.

TRANSCENDENT

Betecknar något som ligger utanför förnuftets räckvidd, som inte går att förklara med logik och empiri. Det som är transcendent kan inte undersökas naturvetenskapligt.

TRANSPLANTATIONER

Att transplantera organ är numera en rutinmetod. I Sverige kommer de flesta organ från döda givare. Numera antas alla som i livet inte motsatt sig donation vilja donera. Man talar om "presumerat samtycke". De som motsätter sig donation kan berätta det för sina anhöriga, anmäla sitt nej till socialstyrelsen och/eller bära på sig ett donationskort som förbjuder tagande av organ. Kritiker menar att dessa möjligheter inte räcker utan att det finns risk att människor mot sin vilja blir donatorer. Den etiska frågan blir då: Är det – mot bakgrund av det trängande behovet av organ – försvarligt att ta risken att människor som är negativa, men inte meddelat detta, ändå blir donatorer efter sin död?

VÄRDIGHET

Ett svårfångat begrepp är "värdighet". Det har en engelsk motsvarighet i "dignity", men saknar på svenska klar innebörd. Ofta används värdighet som en synonym till värde, som i människovärde. I andra sammanhang närmar sig värdighet begreppet integritet. Värdighet kan också ha en dold religiös betydelse, särskilt om man talar om människovärde. Ordet värde har då en profan innebörd som anknyter till rättighetsdefinitionen av människovärde, medan värdighet kan ses som ett underförstått accepterande också av ett religiöst eller transcendent människovärdesbegrepp.

XENOTRANSPLANTATION

Bristen på organ från människa är orsaken till att man på försök vill transplantera organ från djur, i första hand hjärtan från genmodifierade grisar. Frågorna är många: Fungerar djurorgan sämre än mänskliga organ? Vilka patienter ska erbjudas djurorgan i stället för mänskliga organ? Vilken vikt bör tillmätas det faktum att man korsar en artgräns? Har människan rätt att döda djur för att människor ska leva? Det problem som för närvarande debatteras mest är risken för att djurorgan kan överföra sjukdomar som inte bara drabbar mottagaren utan också, åtminstone teoretiskt, skulle kunna smitta vidare från mottagaren till andra människor.